

Kelemen Áron OSB

„Psallite sapienter”

A *Regula Benedicti* liturgikus ágendájának keleti és nyugati forrásai

Bevezetés

Minden keresztény közösség a liturgiában, a napi istenszolgálatban éli át legkifejezőbbben, hogy keresztény, hogy egyház. Ez a megállapítás különösen áll a mind kele-

ten, mind nyugaton gazdag hagyományt hordozó szerzetességre. Olyannyira, hogy a korai szerzetességben valóban életet, munkát, pihenést, közösségi életet, tanítást és tanulást, vagyis az egész embert átjáró és magával sodró, a lélek legmélyéről való vágy és késztetés élt a szüntelen imádság megvalósítására. Az imádság és munka kettős parancsa és egysége nem csupán napirendi összhangot jelentett. Nem pusztán arról szó, hogy a „rövid és gyakori” közös imádság idejére félretették kétkézi foglalatosságukat —gondoljunk csak arra, hogy Pachomios szerzetesei a zsolozsmára is magukkal vitték kétkézi munkájukat—, hanem sokkal többről, az imádságról mint belső szemléletről, hozzáállásról, ízlésről, látásmódról, azaz valóban szüntelen gyakorlatról, amely más szemmel engedte látni és láttatni a környező világot, az embereket és emberi helyzeteket, tennivalókat és találkozásokat, amely egyedül Istenre nyílt meg mindenkit befogadó és befogadni akaró, formáló és formálódni akaró lélekkel.

Mielőtt az egyes szerzetesi hagyományok liturgikus életét tanulmányoznánk, a fenti gondolatsort kell magunkévá tennünk. Egy monostor szertartásait nem szabad elszigetelten, a szerzetesek mindennapi életétől elszakítva szemlélni, hanem csak ezzel együtt, ennek szerves részeként, sőt megkockáztathatjuk: úgy, mint magát az életet. Így illeszkednek a liturgiáról rendelkező vagy a liturgiát bemutató fejezetek a nagy szerzetesi iratokba. A *Regula Magistri* például az ebédülő rendjének tárgyalása után a testvérek ébresztéséről rendelkezik, majd hirtelen áttér a liturgia részletes ismertetésére, a böjtre, majd a böjt kapcsán újra az ebédlőhöz kanyarodik vissza. Iohannes Cassianus a *De institutis coenobiorum* című művében a második és harmadik könyvet az istenszolgálat leírására szánja, ám —amint azt maga is megjegyzi— szüntelenül elkalandozik szorosán vett témájától, és a zsolozsma bemutatásakor hosszan elidőzik a szerzetesek kétkézi munkájának, a szombati böjt eredetének vagy a szerzetesek asztali imádságának bemutatásánál.

Látnunk kell, hogy ezeket a szerzetesi iratokat a szerzetesség első századaiban nem használták a mai értelemben vett regulaként. Egészen Nagy Károlyig mind keleten, mind nyugaton a szerzetesi rendtartások egész sokasága volt

Kelemen Áron bencés szerzetes (Győr). A jelen tanulmány a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola (Nyíregyháza) Liturgikus Tanszékén megvédett diplomamunkájának (témavezető tanár: Ivancsó István) némiképp átdolgozott változata.

használatban,¹ egy-egy monostorban is többet ismertek, másoltak, használtak, többnek épültek a tanításán. Úgy tartották, hogy nem lehet mindent egy embertől, egy könyvből megtanulni, az egyik erényben az egyik, egy másik erényben valamely másik szerző gondolatai lehetnek a szerzetes épülésére. Ékes példája ennek a sokszínűségnek *Szent Benedek regulájának* utolsó, LXXIII. fejezete, amelyben egész „ajánlott irodalmat” ad szerzeteseinek. Reguláját elsősorban saját monostorának írja, de szerzetesei épülésére felsorolja a számára ismert és elérhető műveket. Joggal feltételezhetjük, hogy saját tapasztalatát osztja meg olvasóival, amikor mint „az emberi élet legbiztosabb irányítói”-t vagy a „helyesen élő és engedelmes szerzetesnek szóló eszköz”-ként említi ezeket a műveket. Az „*isteni tekintélyű Ó- és Újszövetség*” éppúgy benne van a szerzeteseknek szóló ajánlott jegyzékben, mint „*Az atyák beszélgetései*”, a „*Szerzetesi rendtartások*”, az „*Atyák élete*”, vagy „*Szent Vazul² atyánk regulája*”, hiszen az első évezred szerzetesei a Biblia könyveiben épp úgy megvalósítandó, azaz közvetlenül életre váltható ígéket láttak, mint a szerzetesi iratokban. A korai szerzetes nem azért tanulta meg emlékezetből a Biblia számos könyvét, hogy másoknak hirdesse, hanem hogy mint életszabályt élje és váltsa életre. Nagyszerű példája ennek a szemléletnek Nagy Szent Vazul *Evangéliumi etikája*.

A következő fejezetekben a fenti jegyzékben szereplő, a Szent Benedek-korabeli itáliai szerzetesség keze ügyében lévő forrásokra támaszkodva kíséreljük meg a szerzetesi zsolozsma bemutatását az egyes szerzetesi iratokban és ezzel együtt az írás által hordozott, rögzített hagyományban. Figyelemmel kísérjük, miként próbálták léletté váltani az „*Imádkozzatok szüntelenül*” (1Tesz 5,17) minden kor szerzetesének a legnagyobb kihívást jelentő szentpáli mondatát, miként bontakozott ki ebből a napi istenszolgálat imaóráinak gazdag rendszere és hagyománya, hogyan vált léletté keleten és nyugaton a magukat egészen Istennek szentelő keresztények körében.

Források és szerzők

1. Iohannes Cassianus

A Szent Benedek regulájának³ fentebb említett LXXIII. fejezetében szereplő „*Atyák beszélgetései*” (*Collationes patrum*), a „*Szerzetesi rendtartások*” és az „*Atyák élete*” (*Instituta et vitae eorum — sc. patrum*) hallatán kétségtelenül Iohannes

¹ Nagy Károly (768–817) birodalmában minden monostor számára kötelezően írja elő a Szent Benedek regulája szerinti szerzeteséletet, és ezért a Monte Cassinón őrzött, eredetinek tartott példányból hiteles másolatokat készített. A misszióba induló szerzetesek is a „római apát” Reguláját viszik magukkal. Vö. Söveges Dávid: *Szent Benedek Regulája*. Pannonhalma 1980. 8!

² A tanulmány eredetijében szereplő és a magyarországi görögkatolikus nyelvhasználatban újabban elterjedt *Bazil* névalakot (amely az egyházi nyelvben indokolatlan, humanista kiejtésű *Baszileiosz*-ból rövidült) mindenütt a bizánci ejtésű *Vaszil(iosz)*-ból (vö. a szláv *Vaszilijjal!*) —jóllehet a pogány-magyar *Vászoly* név részleges hatásával— származtatható *Vazullal* helyettesítettük. A szerk.

³ A továbbiakban: RB (=Regula Benedicti)

Cassianus neve sejlik fel a szerzetesi irodalomban valamelyest is jártas olvasó előtt. Joggal, hiszen *Collationes patrum* és *De institutis coenobiorum* című munkái a szerzetesirodalom alapművei közé számítanak. A *De institutis*ban —mint említettük— két könyvet szentel a szerzetesi zsolozsmának, pontosabban az egyiptomi szerzetesek imádságos életének bemutatására. Írása nem szabályzat, nem rendtartás, pusztán utazásainak élményeit és gazdag tapasztalatait osztja meg szerzetestársaival, példaképül állítva eléjük az egyiptomi szerzetesek életét. A *Vitae patrum* vagy ismertebb, görögös nevén *Apophthegmata patrum* már kevésbé köthető Iohannes Cassianus nevéhez. Ez a mű az egyiptomi sivatagban, főként a Skétisben élő szerzetesatyák bölcs mondásait tartalmazza alfabetikus sorrendbe szedve az atyák neveit és a nevekhez kötött mondásokat.⁴

Iohannes Cassianus 360 körül született a Duna-delta közelében fekvő Scythia Minor tartományban. 380 környékén mint fiatal szerzetes érkezik az egyiptomi Skétisbe, és majd húsz évig, 399-ig él ott. 400 körül, amikor Theophilos lett az alexandriai pátriárka, el kellett hagynia Egyiptomot. Előbb Konstantinápolyba, majd Rómába, végül 415 körül Massiliába megy, hogy ott keleti mintára monostorokat alapítson szerzetesek illetve szerzetesnők számára. Itt írja le 417–425 körül mintegy 20 év távlatából egyiptomi emlékeit azzal a szándékkal, hogy a galliai szerzetességet egyiptomi mintára megújítsa.⁵ A jelen tanulmányban főként a *De institutis coenobiorum* már említett második és harmadik könyvére szorítkozunk, de ahol szükséges, figyelembe vesszük a többi, ebbe a csoportba sorolt művet is. Vizsgálódásunk alapjául a *Sources Chrétiennes* sorozat latin-francia kritikai kiadásának szövege szolgál.⁶

2. Nagy Szent Vazul

Második forrásunk a RB LXXIII. fejezetében szereplő *Regula sancti Patris nostri Basilii*. A cím láttán joggal fogalmazódhatik meg a kérdés: vajon melyik regulára gondol Benedek Nagy Szent Vazul két regulája⁷ közül? Valószínűleg Benedek nem tudta, hogy Vazul két regulát írt, hiszen a Rufinus által készített fordítás egybevontan terjesztette el a latin nyelvű olvasók között Szent Vazul eredetileg két művét. Benedek is minden bizonnyal ezt a fordítást forgatta.⁸

⁴ Itt érdemes megemlíteni, hogy a Regula egyes kutatói szerint a LXXIII. fejezetben szereplő, az ímént Cassianus nevéhez kötött művek ill. azok címei általánosabb értelműek, mintsem hogy teljes bizonyossággal Cassianus ismert műveivel azonosíthatnánk őket. Mások szerint azt sem tudhatjuk biztosan, hogy Benedek mit értett „*Vitae patrum*” alatt.

⁵ Vö. Robert Taft: *La liturgia delle ore in oriente e in occidente*. Milano 1988. 88. és Vanyó László: *Az ökeresztény egyház irodalma*. Budapest 1980. 555!

⁶ Jean Cassien: *Institutions Cénobitiques*. [Sources Chrétiennes N° 109.] Paris 1965. 56–117.

⁷ Nagy Szent Vazulnak két, kérdés-felelet formában frott regulája ismert, a bővebben kifejtett válaszokból álló, de terjedelmében rövidebb „*Regulae fusius tractatae*”, és a rövid válaszokból álló, de terjedelmében hosszabb „*Regulae brevius tractatae*”.

⁸ Vö. Söveges Dávid: *Magyarázatok Szent Benedek Regulájához*. [A Pannonhalmi Főiskola Könyvei 8.] Pannonhalma 1996. 276!

Nagy Szent Vazul 330 körül született előkelő kappadókiai családból. Megkeresztelkedése és szerzetesi elhivatása szinte egy időre esett. Útnak indult, hogy a szíriai, mezopotámiai, palesztinai és egyiptomi szerzetességgel megismerkedjék, és közelebről is tanulmányozhassa a nagy szerzetesi központok életét, szellemét és szokásait.⁹ „Vazul városokban alapította aszkétaközösségeit, s ezzel az volt a célja, hogy a világiak számára eleven példát adjon a keresztény életéről. A Bővebben kifejtett szabályokban (III.1.) kifejezetten elutasítja a gondolatot, hogy aszkétái «monachosok» lennének. Egyszerű keresztények voltak, akik komolyan vették a dolgukat.”¹⁰ — Jelen munkánkban a *Bővebben kifejtett szabályok* XXXVII. reguláját vesszük alapul J-P. Migne *Patrologia Graeca* sorozatában kiadott görög—latin szövege alapján.¹¹

3. A *Regula Magistri*

Bár a RB LXXIII. fejezete nem említi, Benedek a *Regula Magistri*¹² néven elterjedt, ismeretlen szerzőtől származó itáliai szerzetesregulát nemhogy jól ismerte, hanem jelentős részét bele is dolgozta saját művébe. A RM valószínűleg Rómától délkeletre, Campaniában, a VI. század első negyedében látott napvilágot.¹³ XXXIII–IL. fejezetei részletes és pontos leírását adják a szerzetesi zsolozsma végzésének. — Forrásként a *Sources Chrétiennes* sorozat latin—francia kritikai kiadást használjuk.¹⁴

4. A *Regula Benedicti*

Vizsgálódásunk kiindulópontja Szent Benedek regulája. Szent Benedek 480 körül született a közép-itáliai Nursia városában. Rómában tanult, majd megundorodva a Város romlott erkölcsétől előbb Effidébe, majd Subiacóba vonul remeteségbe. Valószínű, hogy itt ismerkedik meg Pachómios írásaival, amelyeket később saját Regulájába is beledolgoz. 529-ben Cassinum hegyére megy, hogy ott monostort alapítson. Itt fejezte be a nyugati szerzetesség talán legismertebb és leginkább elterjedt szabályzatát. Benedek kevéssé tekinthető a szó szorosabb értelmében vett eredeti szerzőnek. Ez egyébként sem neki, sem kortársai számára nem volt fontos. Eredetisége inkább abban áll, ahogyan összegzi és rendszeres gyakorlati tanítással szerkeszti korának ismert szerzetesirodalmát. Vonatkozik ez a megállapítás Regulájának az imádságról rendelkező, VIII–XX-ig terjedő fejezeteire is, ahol a különféle szerzetesi hagyományok valamint Róma és Milánó városi liturgiájának ismeretében állítja össze monostorának rítusát. — Munkánkhoz a *Sources Chrétiennes* francia—latin kiadásának szövegét használjuk.¹⁵

⁹ Vö. Vanyó: *i.m.* 587!

¹⁰ Taft: *i.m.* 121.

¹¹ Basilii *Opera omnia quae exstant*. [Bibliotheca Cleri Universae, Series Graeca], Paris 1857. 1009–1016.

¹² A továbbiakban: RM.

¹³ Vö. Taft: *i.m.* 168!

¹⁴ *La Règle du Maître II*. [Sources Chrétiennes N° 106.] Paris 1964. 176–223.

¹⁵ *La Règle de Saint Benoît II*. [Sources Chrétiennes N° 182.] Paris 1972. 508–537.

I. fejezet

A szerzetesi rendtartások zsolozsmával foglalkozó fejezetei

1. Nagy Szent Vazul *Bővebben kifejtett szabályainak*¹⁶ XXXVII. fejezete

Minden kétséget kizárva mondhatjuk, hogy négy vizsgált forrásunk a szövegek szándékának és megfogalmazásának szempontjából is lényeges eltéréseket mutat. A legkorábbiiban, Szent Vazul írásában már a tanítvány kérdése is feltűnhet: „*El lehet-e hagyni a munkavégzést imádság vagy zsolozsma címén? Milyen időpontok vannak kijelölve imádságra? És főleg kell-e egyáltalán munkát végezni?*”¹⁷ (RF 37,1) A kérdés megfogalmazásából is kitűnik, hogy ez a fejezet nem ad részletekbe menő tájékoztatást vagy rendelkezést a napi zsolozsmáról úgy, mint a többi három szerző. A három kérdés közül egyébként is csak a második kérdez rá az imaórákra, az is mintegy az első ürügyén.

Vazul a feltett kérdésekre nem sorrendben válaszol. A fejezet első felében (RF 37,1–2) az elsőre és a harmadikra, a második felében (RF 37,3–5) a másodikra. Miután a szüntelen imádsághoz és a szüntelen munkához szükséges belső összeszedettségéről tanított, rátér a napi imaórák számbavételére, amelyeket „olyan rend szerint osztottunk be, hogy mindegyik sajátos módon emlékeztessen az Istentől kapott jótéteményekre.” (RF 37,3) A bizánci egyház szokásával ellentétben, amely szerint a liturgikus nap az előestével veszi kezdetét, Vazul a reggeli imádsággal kezdi az imaórák fősorolását. A reggeli imádság után sorban a harmadik, a hatodik, a kilencedik órában végzendő imaórák, majd a „nap végeztével” és az „éj kezdetével” ismét két óra következik. Vazul Pál apostol és Silás példájára, akik az ApCsel 16,25 szerint „éjfélkor imádkoztak és dicsérték Istent”, éjfélre is imaórát rendel. A szövegben ezt követő rendelkezés, amely szerint „végül hajnal előtt is föl kell kelniünk imádságra” (RF 37,5), némi bizonytalanságot okoz, hiszen a reggeli imádság idejéről néhány bekezdéssel feljebb már egyszer olvashattunk. Hogy ez egy avagy két különböző imaórát jelent-e, azt a második fejezetben fogjuk megvizsgálni.

Az imaórák rendje a RF XXXVII. fejezetében:

1. reggeli zsolozsma	5. „a nap végeztével”
2. harmadik óra	6. „az éj kezdetével”
3. hatodik óra	7. éjféλι zsolozsma
4. kilencedik óra	8. („hajnal előtt”)

¹⁶ A továbbiakban RF (=Regulae Fusius — sc. tractatae).

¹⁷ A RF magyar nyelvű idézésénél főként Orosz László fordítását használjuk — Nagy Szent Bazil: *Életszabályok* I. Nyíregyháza 1991. 131–136.

A RF szövege mindvégig megmarad kitűzött témájánál; Vazul stílusára nem jellemző a csapongás, a gondolatok elkalandozása. Válaszol, rendelkezik, érvel — ez utóbbit mindig a Bibliából, elsősorban az Újszövetségből, a zsoltárokból és a bölcsességirodalomból. Világosan kitűnik, a Biblia könyvei az ő szemében életre váltandó igék, az imaórák elrendelését is biblikus alapokra építi. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy szemlélete nincsen előzmény nélkül a kora keresztény irodalomban.

2. Iohannes Cassianus: *De institutis coenobiorum*,¹⁸ 2–3. könyv

Időrendi sorrendben Vazuléi után Iohannes Cassianus két könyve következik. Cassianus szövegének jellegzetessége, hogy elbeszél, leír, és nem rendelkezik, mint Vazul, Benedek vagy a *Regula Magistri*. Ebből az is következik, hogy nemigen ragaszkodik kitűzött témájához, és ha a szöveget liturgikus szempontból akarjuk vizsgálni, akkor bizony — bár ez ellenkezik a műfaj és a szöveg természetével — le kell hántanunk róla a szerző másfelé kalandozó gondolatait. Stílusának előnye, hogy amíg Vazulnál csupán az imaórák pusztá létezéséről értesülhetünk, addig Cassianust olvasva számos értékes adatot szemezgethetünk ki a szövegből, amelyekből az imaórák belső struktúrájára és azok imádkozásának apróbb részleteire vonatkozóan is felvilágosítást kapunk. A szöveg egy-egy pontján olyan érzésünk támadhat, mintha a IV. századi egyiptomi szerzetesek imádsága egyszerűen megelevenedne előttünk.

Cassianus címei egyértelművé teszik az olvasó előtt, hogy a *De inst.* 2. és 3. könyvében a szerzetesi szolozsmáról, és elsősorban arról lesz szó. A 2. könyv, „Az éjszakai imádság és a zsoltárok rendje”¹⁹ az éjjeli, a 3. könyv, „A nappali imádság és a zsoltárok rendje” a nappali szolgálatot külön-külön, egymástól elválasztva tárgyalja. Az alábbiakban a két könyv olyan áttekintésére vállalkozunk, amelyben különválasztjuk a kifejezetten liturgiára vonatkozó, és a liturgia kapcsán, de nem arról írt szövegrészeket.

A 2. könyv fejezetei

*Ami közvetlenül
a liturgiára vonatkozik*

*Ami távolabbról érinti
a közösségi liturgiát*

II.1. Bevezetés

II.2. A zsoltárok száma az egyes vidékek szerint

II.3. Az előljárók megválasztása

II. 4. Az esti és éjszakai szolgálat leírása

¹⁸ A továbbiakban: *De inst.* (= *De institutis coenobiorum*)

¹⁹ A *De inst.* magyar nyelvű idézésénél főként Simon Árkád OSB fordítását használjuk — Iohannes Cassianus: *A keleti szerzetesek szabályai*. Pannonhalma—Tihany 1999. 20–46.

- II.5. A korai kereszténység szerzetesei, a tizenkettes szám eredete
- II.6. Az esti és éjszakai szolgálat leírása általában, szombaton és vasárnap, valamint húsvéttól pünkösdig
- II.7. Az imádság külső szabályai
- II.8. A zsoltárok utáni könyörgés
- II.9. Utalás a *Collationes*re
- II.10. A rövid és gyakori imádság
- II.11. A zsoltárok éneklése a közösségben
- II.12. Virrasztás az éjszakai óra után
- II.13. A virrasztás oka
- II.14. Az éjszakai munka
- II.15. A hallgatás és a cella
- II.16. A kiközösítettekről
- II.17. Az ébresztő testvér
- II.18. A térdhajtás

A III. könyv fejezetei

- III.1. Bevezetés
- III.2. Az egész napi imádság és munka, a közösségi istentisztelet ideje
- III.3. A tercia, szexta, nóna, az időpontok magyarázata
- III.4. A prima eredete
- III.5. A prima után nem szabad újra aludni
- III.6. A prima zsoltárai
- III.7. Akik az imaórákra késve érkeznek
- III.8. Az alvás szükséges és helyes mértéke
- III.9. A szombati vigília eredete keleten, a böjt alól való felmentés oka
- III.10. A szombati böjt eredete Rómában
- III.11. A vasárnapi istentisztelet
- III.12. Az asztali imádság

3. A *Regula Magistri*

A két, keleti szolozsmát leíró forrás után most áttérünk a nyugati, jelesül az itáliai forrásokra. A RM stílusára egyaránt jellemző Vazul következetes téma-vezetése és Cassianus mesélő kedve, ugyanakkor sokszor hiányzik belőle Bene-

dek rugalmassága. Szent Benedek, aki saját Regulájába tekintélyes mennyiségű anyagot szó szerint átvesz, legtöbbször a RM kisebb elkalandozásait vagy túlbujránzó okfejtéseit tisztogatja le a számára értékes és megtartandó szövegtestről.²⁰ A RM liturgiáról szóló fejezeteit csak nagy vonalakban, inkább szerkezetében használja fel. Kevés szerzetesi irat ad olyan részletes és teljességre törekvő liturgikus agendát olvasói kezébe, mint a RM és a RB. A RM előtti idők-ből egyáltalán nem is ismerünk ilyet. A korábbi szerzetesi rendtartások a zsolozsmát csupán érintőlegesen, a napirend tárgyalásánál említik, Vazul is, amint azt láttuk, csupán az imaórák létéről és egy-egy zsolnárnak az imaórák keretén belüli helyéről ír.

Ha a RM liturgikus agendájának fejezeteit és témáit számba vesszük, értékes észrevételeket tehetünk. Akár csak Cassianus, a RM is az éjszakai szolgálat leírásával kezdi a liturgia tárgyalását, egyetlen, a többihez képest meglehetősen terjedelmes, mintegy 54 versből álló fejezettel. A következő, XXXIV. fejezetben a nappali szolgálat tárgyalását kezdi. A két cím teljesen párhuzamos: „*De officiis divinis in noctibus*” és „*De officiis divinis in die*”, akárcsak Cassianus *De institutis*ában.²¹ Tovább olvasva azt tapasztaljuk, hogy a nappali szolgálatot nem egy terjedelmes fejezetben tárgyalja, mint az éjszakai, hanem leírását több fejezetre, szám szerint még további kilencre osztja. A nappali szolgálat egyes imaóráit egymás után kétszer is végigveszi, előbb csak a zsolnárok számáról és az imaórák további alkotóelemeiről rendelkezik, a második körben pedig a zsolnározás mikéntjét is rendezi. És ahogyan azt már Cassianusnál is láttuk, a nappali szolgálat végeztével az ebédlői zsolnározásról sem feledkezik meg szólni. A XLIV. fejezetben váratlanul visszakanyarodik az éjszakai zsolnázmához, majd az ünnepnapokat rendezi, s az általános érvényű rendelkezések zárják az agendát. Ha megkíséreljük az egyes fejezeteket valamiféle rendszerbe foglalni, választ kaphatunk a következetlennek látszó vonalvezetés miértjére.

Feltételezhetjük, hogy amint Cassianus, úgy a RM írója is részletesen kíván rendelkezni a monostor liturgiájáról, ezért —ahogyan a *De institutis*ban láttuk— két átfogó fejezetben tárgyalná a nappali és az éjszakai szolgálatot. Ezt a feltételezést látszik alátámasztani, hogy a liturgikus agenda első két fejezétének nemcsak a címei, hanem első mondataik témái is szimmetrikusak, azaz a XXXIII. fejezet első bekezdéseinek tematikáját fedezzük fel a XXXIV. fejezetben. Mind a két helyen először a 118. zsolná²² megfelelő verseivel támasztja alá az imádságra rendelt időpontokat. Ezt követi mind a két fejezetben az egyes

²⁰ Egyes jámbor hagyományok szerint a RM Benedek ifjúkori műve, amelyet Cassinum hegyén dolgozott volna át a ma ismert benedeki Regulává, ám ezt a nézetet ma már egy komoly kutató sem vallja magáénak.

²¹ A *De inst.* 2. és 3. könyvének címei: „*De canonico nocturnarum orationum et psalmodum modo*” és „*De canonico diurnarum orationum et psalmodum modo*”.

²² A Septuaginta és a Vulgata szerinti számozás.

imaórák idejének pontos meghatározása, a XXXIV. fejezetben a *vesperának*²³ is mondott *duodecima* elhelyezése, hiszen a napközbeni imaórák helyét úgyis a nevükben jelezte.²⁴ Még a következő téma is egybevág, a téli és nyári időkről külön-külön rendelkezik, hiszen nyáron rövidebbek az éjszakák.

Innentől kezdve szétválnak a szálak, és bár a XXXV. fejezet címe általánosabb mondanivalót sejtet, a *matutinum* nevű óra elrendezése következik. Azé az imaóráé, amely már nincsen benne az egyiptomi szerzetesek Cassianus által leírt zsolozsmájában, de amelyről Cassianus, lévén nyugati ember, mégis tud és ír, mégpedig a következőképpen:

„Az t tudnunk kell, hogy elődeink, akik ennek a reggeli imádságnak (matutina sollemnitas) elrendelését szükségesnek látták, a zsoldáréneklés ősi szokásán mit sem változtattak. A zsolozsmát ugyanúgy végzik, ahogy az éjszakai összejöveteleken (nocturnis conventibus) állandóan szokták. Azokat a zsoldárokat (hymnos) ugyanis, amelyeket a mi vidékünkön a reggeli imádságon (ad matutinam sollemnitem) mondanak, ők ma is az éjszakai zsolozsma végén (in fine nocturnarum vigiliarum) éneklük, melyet a kakasszó után, de még hajnal előtt szoktak végezni. Ilyen a 148. zsoldár, mely így kezdődik: <Dicsérjétek az Urat az egekből>, és a következő (et reliquos, qui sequuntur).”
(De inst. III. 6.)

A XXXV. fejezetbe kerülnek még a nappali órák, a primától egészen a nónáig. A XXXV. fejezettel befejeződnek az átfogó tartalmú címek, és a XXXVI.-tól kezdődően már az egyes imaórákra vonatkozó rendelkezéseket találunk. A „*De psalmis ...*” és a „*De psalmo ...*” kezdetű címeket nyugodtan rokoníthatjuk a XXXV. fejezet „*De modo psalmodum et numero ...*” kezdetű címével, és egy csoportba is sorolhatjuk ezeket a fejezeteket, hiszen ugyanaz a szempont érvényesül az egyes fejezetek tárgyalásánál, mégpedig az egyes imaórák tételeinek leírása. A „*De psalmis ...*” megfogalmazást egyébként tekinthetjük a „*De modo psalmodum et numero ...*” szavak rövidítésének is.

A liturgikus agenda második részében is a címek adják az első útbaigazítást. Itt már nem is kell a rokonítással külön bajlódni, hiszen a „*Qualiter psalli debet ...*” kezdés a XL.-től a XLIII.-ig terjedő fejezetekben teljesen egységes, a XLIV. fejezetben is csupán apró szórendbeli eltérést találunk. Először is feltehetjük a kérdést: miért veszi át újra a teljes napi szolgálatot? Minden bizonnyal még pontosítani akar. A két sorozat csak együtt használható, úgy is mondhatnánk, a két sorozat feltételezi egymást, az első inkább agenda-, a második inkább rubrikajellegű. Kevésbé elképzelhető, hogy két hagyományt dolgozna egybe; a két szövegrész szorosan összetartozik, a második csak az első

²³ Dőlt betűvel és latinus helyesírással közöljük azokat az imaórákat, amelyek nem feleltethetők meg a „klasszikus” középkori és a későbbi liturgia azonos nevű óráinak, illetve amelyeknek elnevezése a tárgyalat regulákban egymáshoz képest is eltér. A szerk.

²⁴ A prima, tercia, szexta, nóna elnevezés arra utal, hogy ezeket az imaórákat a nappal első, harmadik, hatodik és kilencedik órájában kell végezni.

ismeretében értelmezhető. A 44. fejezet elhelyezése is azt látszik megerősíteni, hogy az először rögzített nappali szolgálat menetét később rubrikákkal látta el, és miután a nappali szolgálatot pontosította, jónak látszott az éjszakaira is visszatérni.

Adalbert de Vogüé, a RM szövegének kiadója három részre osztja a regula liturgikus agendájának szövegét. Az első részhez veszi a XXXIII–XXXVIII. fejezeteket, amelyek a zsoltárok számát, a másodikhoz a XXXIX–XLIV. fejezeteket, amelyek az imádkozás módját rendezik, a hátralevő részt (XLV–XLIX.) pedig az agenda függelékének tekinti. Ennek oka, hogy Vogüé szerint az első két rész szimmetrikus egységet alkot, amelyhez a további fejezetek lazábban kapcsolódnak.²⁵

Robert Taft arra hívja föl a figyelmünket, hogy a RM szerzője az egyes imaórákat pontos megfeleltetésekkel állítja párhuzamba. Így az éjszakai szolgálat-hoz veszi a *vigiliát* és a *matutinumot*, a nappalhoz a *prímát*, *terciát*, *szeptát*, *nónát* és a *lucernariumot*, majd a *matutinumot* a *lucernariummal*, a kishórákat a *vigiliával* egyezteteti.²⁶ Érdekes, hogy ez az egyeztetés valamint az egyes imaórák besorolása az éjszakai vagy nappali szolgálat-hoz a liturgikus agenda felépítéséből egyáltalán nem, csupán az imaórákban szereplő tételeknek a XXXVI. fejezetben történt harmonizálásából következik.

A fejezetek beosztásából inkább azt állapíthatjuk meg, hogy XXXV–XXXVIII. fejezetek tematikailag a XXXIV. fejezet alcímei. Ebben az esetben azonban a *matutinum* a nappali szolgálat része. Erre a kérdésre a II. fejezetben még visszatérünk.

éjszakai szolgálat

33. De officiis divinis in noctibus

nappali szolgálat

34. De officiis divinis in die

35. De modo psalmodiarum et numero in die

36. De psalmis lucernariae

37. De psalmis completoriis

38. De psalmo refectio-num

39. Qualiter psalli debet in matutinis

40. Qualiter psalli debet per horas

41. Qualiter psalli debet in lucernaria

42. Qualiter psalli debet in completoriis

43. Qualiter psalli debet in refectio-ne

44. Qualiter debet psalli in nocte

²⁵ *La Règle du Maître* 1. [Sources Chrétiennes N° 105.] Paris 1964. 49.

²⁶ Vö. Taft: *i.m.* 171!

4. A *Regula Benedicti*

A RB liturgikus fejezeteiből élénk táruló zsolozsmarend meglepő sokszínűséget mutat. Köszönhető ez annak, hogy szerzője, Benedek nagy biztonsággal mozgott korának számos ismert liturgikus hagyományában. Életrajzából erre csupán részben következtethetünk. Rómában tanult, tehát bizonyosan ismerte Róma városának liturgiáját. Nem is csodálható, hogy a halálát követő évszázadokban „a római apát”-ként emlegették. Azonban vigyáznunk is kell ezzel a megfogalmazással, ugyanis akadnak olyanok, akik a XIII. fejezet ószövetségi kantikumokra vonatkozó utasítását, amely szerint olyan rendben énekeljék azokat, „*sicut psallit ecclesia Romana*”,²⁷ túlságosan általános értelemben veszik, és ebből messzemenő következtetéseket vonnak le. Kétségtelen, hogy Benedekre nagy hatással volt Róma városának liturgiája, és fordítva, a későbbi korok római egyházára is hatással volt a bencés liturgia, azonban Benedek írása legalább annyira áll monasztikus,²⁸ mint római alapokon.²⁹

Szent Benedek és a milánói himnuszok

A RB liturgiájában új elemként jelenik meg az „*ambrosianum*”. Szent Ágoston Vallomásainak IX. könyvében meghatódottan emlékezik Milánóra és Szent Ambrus költeményeire: „*Mennyit sírtam himnuszaid és énekeid közben, zengő templomod hangjaitól mélyen megindítva!*”³⁰ Néhány sorral később arról is beszámol, hogyan vezették be ezeket az énekeket a milánói liturgiába.

„Nem régóta karolta fel a milánói egyház a vigasz s a buzdítás ez ünnepi formáját, amelyben buzgó szándék egyesítette az együtt éneklő testvérek hangját és szívét. Esztendeje volt csak, vagy kevéssel több, hogy Justina, a gyermek Valentinianus császár anyja, eretnekségében, melyre az ariánusok csábították, üldözöbe vette a te emberedet, Ambrosiust. A hívők tömege ott virrasztott a templomokban, készen rá, hogy meghaljon püspökével, a te szolgálóddal. [...] Ekkor határozták el, hogy keleti közösségek módjára (secundum morem orientaliū partium) majd himnuszokat és zoltárokat énekelnek (hymni et

²⁷ Az „*ecclesia Romana*” kifejezés természetesen Róma városának egyházára vonatkozik és nem a későbbi értelemben vett római katolikus egyházat jelenti.

²⁸ A „monasztikus” szót természetesen nem a Benedek által megteremtett hagyományra, hanem az őt is megelőző cenobita gyakorlatra alkalmazzuk.

²⁹ Megjegyzendő, hogy Robert Taft szerint oly kevés forrásra támaszkodhatunk a IV–V. századi Róma városi liturgiát illetően, hogy nem tudunk határozott különbséget tenni a római székegyházi és a római szerzetesi liturgia között. (Vö. *i.m.* 180!)

³⁰ „Quantum fleui in hymnis et canticis tuis, suave sonantis Ecclesiae tuae vocibus commotus acriter!” A Confessiones szövegeit a *Patrologia Latina Sancti Aurelii Augustini Opera Omnia* sorozatának első kötetéből idézzük. Augustini *Opera Omnia*. [Bibliothecae Cleri Universae] Paris 1865. 763–779. — A magyar fordítás: *Szent Ágoston vallomásai* II. Ford. Balogh József. Budapest 1995. 190. (Confessiones Lib. IX; VI).

psalmi ut canerentur), *nehogy a népet a bánat egyhangúsága eltompítsa: attól a naptól fogva mindmáig megmaradt ez a szokás s világszerte sokhelyütt szinte minden nyájad követi.*"

Ugyanennek a IX. könyvnek a XII. fejezetében Szent Ambrus egy jól ismert himnuszára, a *Deus Creator omnium* kezdetűre emlékezik, amelyet „*veridici versus Ambrosii tui*”-nak³¹ nevez, és amely az európai hagyományban mint alkonnyati himnusz vált ismertté. (Ambrusnak egyébként még további három himnuszát fogadják el kutatói egységesen hitelesnek.)

Föltehetjük a kérdést: honnan ismerte Benedek a milánói liturgiát, egyáltalán ismerte-e, valamint hogy hogyan tett szert a szentambrusi himnuszok ismeretére? Még ha a Nagy Szent Gergely *Dialógusainak* második könyvében³² ránk maradt életrajzot nem is tekinthetjük a mai értelemben történetileg hiteles életrajznak, Benedek alakjának jellemző vonásai mégis egyértelműen kirajzódnak benne. Jelen vizsgálódásunk során elsősorban Benedek utazókedve érdekel bennünket. A *Vita* szerint Benedek Nursia tartomány szülőtte, azaz Umbriából származik. Norcia városa ma is létezik, Assisitól kb. 50 km-re fekszik délkeleti irányban. Szülei a délnyugati irányban mintegy 100 km-re fekvő Rómába küldik a „szabad tudományok elsajátítására”. Életének következő állomásai a mai Effide, Subiaco, Vicovaro, mind Róma közvetlen közelében, ötven kilométeres, azaz egy-két napi járóföld távolságra vannak. Innen vándorol a Rómától mintegy 160 km-re délre fekvő Cassinum hegyére. A *Vita* egyéb jelentős utazásáról nem tudósít, sőt inkább olyan embernek festi Benedeket, aki nem maga utazott, hanem őt keresték fel kortársai. Aligha feltételezhetjük, hogy a milánói liturgiáról személyes benyomásai lehettek, hiszen Milánó, vagy ahogyan akkor nevezték, Mediolanum még életének legészakibb állomásától, szülővárosától is több mint 400 km-re fekszik észak felé. Kérdéseinkre inkább a Szent Ágostontól vett szövegrészek adhatnak kielégítő választ.

A RB egész szövegéből kiténik, hogy Benedek kora fölfogásával egybehangzón nem szerzőség, hanem funkció szerint nevezi meg az egyes szentírási és liturgikus szövegeket. Ha újszövetségi olvasmány, akkor az „*lectio apostoli*”, ha zoltár vagy ószövetségi kantikum, akkor „*de prophetarum*” vagy „*ex prophetis*”. Hasonló megállapításokat tehetünk a liturgikus költeményeket illetően. A *vigilia* végén éneklendő két himnuszt, a *Te Deum laudamus* és a *Te decet laus* kezdetűeket cím szerint említi, a kishórák elején valamint a laudes és vesperás közepén szereplő himnuszokat pedig vagy *ambrosianum*nak vagy *hymnus*nak nevezi. Tehát valószínű, hogy az „*ambrosianum*” elnevezés általánosabb értelemmel bír, hogysen föltétlenül és minden esetben Szent Ambrus költeményeire vagy a milánói liturgia beható ismeretére kelljen gondolnunk. (Szent Ambrus szorgalmazta talán leginkább az új költői műfajok alkalmazását, és nem csak maga által írt himnuszokat, hanem más költeményeket is bevezetett

³¹ „a te Ambrusod igazmondó verssorai”

³² Gregoire Le Grand: *Dialógues*. [Sources Chrétiennes N° 260.] Paris 1979. 120–249.

székesegyháza liturgikus gyakorlatába.) Szent Ágoston visszaemlékezése szerint ezeket a költeményeket világszerte szinte mindenhol éneklik. Egyáltalán nem csodálható, ha „a VI. századtól kezdve a liturgikus himnuszokat egyszerűen ambrozián himnuszoknak nevezték.”³³

Benedek munkamódszere — a RB liturgikus agendájának elemzése

A RB liturgikus agendájának szerkezete egyébként szembevetendő rokonságot mutat a RM liturgikus agendájának fentebb ismertetett tematikájával. Jól szemlélteti ezt Basilius Steidle OSB német-latin regulakiadása,³⁴ ugyanis a RB közreadója a bilingvis szöveg latin oldalán vastagon szedi azokat a szókapcsolatokat, mondatokat, amelyek szó szerinti átvétellel származnak a RM-ből, kurzívan azokat, amelyek a Szentírásból valók. Meglepődve tapasztaljuk, hogy amíg a Prológusban és az első hét fejezetben tekintélyes mennyiségű szöveg található vastag szedéssel, addig a liturgikus agenda fejezeteiben egyetlen szó sem. Még a fejezetcímek is jelentős különbségeket sejtetnek. A két szöveg közötti rokonságot az alábbiakban egy részletes összehasonlító táblázattal kívánjuk bemutatni, amely nem annyira a fejezetcímeket, mint inkább a tematikai egységeket veszi figyelembe.

Regula Magistri

Regula Benedicti

33,1–2	Az éjszakai istenszolgálat ideje a 118. zsoltár verseivel		
33,3–9	Az éjszakai istenszolgálat idejének pontos meghatározása téli időben	Az éjszakai istenszolgálat ideje téli időben, a téli időszak határnapjai	8,1–3
33,10–14	Az éjszakai szolgálat ideje nyári időben, a nyári időszak határnapjainak meghatározása	Az éjszakai istenszolgálat ideje nyári időben, a nyári időszak határnapjainak meghatározása	8,4
33,15–26	Az alvás szükséges és kellő mértékéről szóló tanítás		
33,27–34	Az éjszakai istenszolgálat elrendezése a téli időszakban	Az éjszakai istenszolgálat elrendezése a téli időszakban	9,1–9
33,35–41	Az éjszakai istenszolgálat elrendezése a nyári időszakban	Az éjszakai istenszolgálat elrendezése a nyári időszakban	10,1–2
		Az éjszakai istenszolgálaton végzendő tizenkét zsoltár	10,3

³³ Vanyó: *i.m.* 764.

³⁴ Basilius Steidle: *Die Benediktusregel*. Beuron 1980.

33,42–45 A zsoltárok összekapcsolásának tilalma

		Az éjszakai istenszolgálat rendje vasárnapokon	11,1–11
33,46–54	Az éjszakai szolgálat rövidítésének módja szükség esetén, ha netán későn kelnének fel	Az éjszakai szolgálat rövidítése 11,12–13	
		A <i>matutinum</i> elrendezése ünnepnapokon a zsoltárok megnevezésével	12,1–4
		A <i>matutinum</i> elrendezése hétköznapi napokon a zsoltárok besztásával	13,1–11
		Rendelkezés az Úr imádságáról	13,12–14
		Az éjszakai szolgálat rendje a szentek ünnepein	14,1–2
		Mikor kell alleluját mondani	15,1–4
34,1–3	A nappali imaórák elrendezése a 118. zsoltár versével, a hét nappali óra felsorolása	A nappali imaórák elrendezése a 118. zsoltár versével, a hét nappali óra felsorolása	16,1–3
34,4–13	A <i>prima</i> és a <i>lucernarium</i> időpontjainak pontos meghatározása és ezek magyarázata	A Zsolt 118,62 alkalmazása az éjszakai istenszolgálatra, a nyolc óra felsorolása	16,4–5
35,1	A <i>matutinum</i> elrendezése	Utalás arra, hogy a <i>vigilia</i> és a <i>matutinum</i> zsoltározásának elrendezése már megtörtént	17,1
35,2–3	A nappali imaórák elrendezése	A nappali imaórák zsoltározásának elrendezése	17,2–6
36,1	A <i>lucernarium</i> elrendezése	A <i>vespertina</i> zsoltározásának elrendezése	17,7–8
36,2–10	A nappali szolgálat <i>impositio</i> -inak összesítése a téli és nyári évszakban		
37,1–2	A kompletórium elrendezése	A kompletórium elrendezése	17,9–10
38,1–3	A zsoltározás rendje a refektóriumban		
39,1–7	A <i>matutinum</i> zsoltárainak elrendezése		
		A nappali imaórák kezdőverse	18,1

40,1–3	A nappali imaórák zoltárainak elrendezése	A nappali imaórák zoltárainak beosztása	18,2
41,1–4	A <i>lucernarium</i> zoltárainak elrendezése	A <i>vespera</i> zoltárainak beosztása	18,12–18
42,1–4	A kompletórium zoltárainak elrendezése	A kompletórium zoltárainak beosztása	18,19
43,1	A zoltározás rendje a refektóriumban		
44,1–8	Az éjszakai istenszolgálat zoltárainak elrendezése a téli és nyári évszakban	Utasítás az éjszakai istenszolgálat zoltárainak beosztásához	18,20–21
44,9–19	A <i>lectiók</i> recitálásának módja		
45,1–18	A zoltározás rendje ünnepnapokon és ünnepkörökben		
46,1–8	Az egyes imaórákon végzett szolgálatok rendje		
		Tanítás a 150 zoltár hetenkénti imádkozásáról	18,22–25
47,1–24	Az istenszolgálat fegyelme	Az istenszolgálat fegyelme	19,1–7
48,1–13	Az istenszolgálaton tanúsított tisztelet	Az istenszolgálaton tanúsított tisztelet	20,1–5

Most tekintsük át a fenti táblázat segítségével a RB liturgikus agendájának egyes fejezeteit, és kíséreljük meg Benedek munkamódszerét, írásának szempontjait és gondolkodásmódját kitapintani! A RM és a RB szövegei között fennálló rokonságot aligha lehet kétségbe vonni. Valószínűnek látszik, hogy Benedek a RM liturgikus agendáját követve fogalmazza meg saját liturgikus fejezeteit. Szövegére általában jellemző, hogy rövidebb, egyszerűbb, mint a RM, bizonyos, általa fölöslegesnek ítélt szövegrészeket, mint például az alvásról szóló RM-beli oktatást, egyszerűen lehántja a szövegtestről. Agendájának egészére jellemző az a három szó, amelyet rögtön a VIII. fejezet első versében olvasunk: „*iuxta considerationem rationis*”.³⁵ Természetesen a RB liturgikus agendáját tekintve nem csupán a RM agendájának rövidletével állunk szemben. Benedek nem csak azokkal az anyagokkal hoz gyökeresen újat, amelyek, lévén a RM-ben nem szerepelnek, saját anyagnak tekinthetők, hanem az átemelt fejezeteket is erősen átdolgozza, hozzátevé saját, római szempontjait, praktikus, ésszerű, és nagyon is evangéliumi látását, amely látásmód a RM-ből időnként mintha hiányozna is.

³⁵ „ésszerű megfontolás alapján”

De officiis divinis in noctibus

A VIII. fejezet címe, a „*De officiis divinis in noctibus*” szó szerint egybevág a RM megfelelő fejezetének címével. Ám amíg a RM az éjszakai istenszolgálatot egyetlen terjedelmes fejezetben tárgyalja, addig Benedek a nappali szolgálat leírásának mintájára több, egyenként és összességében is jobban áttekinthető fejezetre osztja. A tematika, amint a táblázatból egyértelműen kitűnik, marad, csupán a határvonalak változnak.

Feltűnő stilisztikai különbség, hogy amíg a RM szerzője szépen megkomponált bevezetőt ír liturgikus agendája elé, addig Benedek a dolgok közepébe vágva kezdi liturgikus rendelkezéseit. Természetesen a RM bevezetőjében olvasható spirituális, illetőleg biblikus megokolást ő sem hagyja el, csupán egy kissé későbbre, a XVI. fejezetbe illeszti. Teljesen elhagyja azonban azt a hosszúság, mintegy tizenkét versnyi fejtegetést, amelyben a Magister a Nap járása (*circulum solis*) és a kakasszó (*pullorum cantus*) segítségével támpontokat ad szerzeteseinek a felkelés időpontjának meghatározására. Helyette katonás rövidséggel és evangéliumi emberséggel rendelkezik: télen az éjszaka nyolcadik órájában kell felkelni, hogy a testvérek pihenten ébredjenek (*digesti surgant*), nyáron úgy, hogy napkeltekor a *matutinum* kezdődhessék.³⁶

A következő tematikai egységet, melynek „Az alvás szükséges és kellő mértékéről szóló tanítás” címet adtuk, Benedek mellőzi. A *matutinum* és prima közötti idő eltöltéséről, amely alatt a RM a visszaalvást (*repausare*) a megbízhatóbb testvéreknek (*securi fratres*) megengedi, Benedek a Regula más részeiben sem szól.

Az éjszakai istenszolgálat elrendezése mindkét regulában két formában szerepel, egy hosszabb téli és egy rövidebb nyári változatban. Benedek részletes és kikristályosodott gyakorlatot tükröző leírásához képest a RM párhuzamos szövege meglehetősen nagyvonalú, inkább a óra tételeinek összesítéséből származtatható számszimbolika foglal benne központi helyet. A RB számos új tételt is hoz: először is a *kezdőverset*, amelyről az eddig vizsgált regulákban még nemigen hallottunk, a már említett *ambrosianumot*, valamint a szentírást magyarázó könyveket, „*quae a nominatis et orthodoxis catholicis Patribus factae sunt*.”³⁷ Benedeknél nem szerepel a *rogus Dei* imádság, amelyet a következő fejezetben fogunk megvizsgálni. Nyári időben³⁸ a RM a zsolttároból rövidít oly módon, hogy a zsolozsma tételeinek száma ismét szimbolikusan értelmezhető legyen, Benedek ellenben nyári időben is ragaszkodik a *vigília* zsolttárainak tizenkettes számához. E kívánságát nem indokolja; csupán felté-

³⁶ De itt is könnyít: a *vigília* és a *matutinum* közé kis szünetet rendel, „hogy a testvérek kimehessenek természeti szükségletükre” („*quo fratres ad necessaria naturae exeant*”).

³⁷ „melyeket a neves és igazhitű katolikus Atyák készítettek”

³⁸ Érdekes megemlíteni, hogy a RM és a RB szövegében többször előforduló téli és nyári évszak határmeghatározásai rendre eltérnek egymástól. A nyári idő kezdetét még egységesen húsvétól számítják, míg a tél kezdetének ideje a RM szerint „*VIII Kalendas Octobres*” (szeptember 24.), a RB szerint „*Kalendas novembres*” (november 1.).

telezhetjük, hogy Cassianus írásából³⁹ emeli át saját művébe. Arra is gondolhatunk, hogy a négy napközi óra négyszer három zsoltára köszön vissza az éjszakát megszentelő *vigiliában*.

A RM XXXIII. fejezetének 42. versétől kezdődően olyan bekezdést találunk, amely a RB X\ II. fejezetében csupán egy félmondat erejéig kerül elő, ez pedig a zsoltárok összekapcsolásának, azaz közös doxológia alatti éneklésének megtiltása. A zsoltárok összekapcsolása a közöttük lévő imádság elhagyását is jelentené. Benedek a prima elrendezésénél figyelmeztet, hogy a óra három zsoltárát „*singillatim et non sub una Gloria*”⁴⁰ énekeljék. (RB 17,2) A korai idők szerzetesei számára a „*Gloria Patri ...*” imádkozása az igaz hit ismérve volt, hatásos fegyver az arianizmus ellen, amelyből az itáliai kereszténység is jócskán kivette részét. Nem véletlen, hogy az orthodox tanítók oly nagy súlyt fektettek a doxológia gyakori imádkozására. Benedek egyébként ebben sem merev, a *vespera* vagy a *vigilia* zsoltárainak beosztásánál kifejezetten ajánlja, hogy a rövidebb zsoltárokat kapcsolják egybe.

A RM csak abban az esetben kapcsol egybe zsoltárokat, ha ezt szükséghelyzet indokolja. De ekkor is tartózkodik a zsoltárok összekapcsolásáról szólni, hanem a zsoltárok „összehármasításáról” beszél,⁴¹ amelyet szentháromságos magyarázattal lát el, minden bizonnyal azért, hogy elkerülje az eretnesség gyanúját. Ismeri továbbá a súlyosabb szükség (*gravior necessitas*) esetét is, amelyre egy meghökkentő megoldást javasol: „*dicendorum omnium psalmorum singula capita cum una Gloria compleant et sic exeant oratorio ...*” (RM 33,53)⁴² Benedek gondolkodására az előbbi körmönfont magyarázatok és az efféle nem csekély kazuisztikával fűszerezett legalizmus egyáltalán nem jellemző. Egyféle szükség esetét ismeri, „ha netalán, mitől Isten mentsen, megkésve kelnének föl.” (RB 11,12) A zsoltározást azonban még ebben az esetben sem engedi lerövidíteni, inkább az olvasmányokat és a responzóriumokat rövidíti meg, majd hozzáfűzi: „méltó elégtételt adjon Istennek az imateremben az, akinek hanyagságából ez történt.”

A *vigilia* elrendezése után a RM a nappali szolgálat tárgyalására tér át. A *matutinum* nevű imaórát már a nappali szolgálat részeként tárgyalja. Nem így Benedek. A RB fejezetcímei között egyébként sem találunk olyan szimmetriát az éjszakai és a nappali szolgálat tárgyalásának kezdőpontjainál, mint a *De institutis* vagy a RM szövegeiben. Jóllehet a XVI. fejezet címe a nappali szolgálatot mint nagyobb egészet vezeti be, mégis más megfogalmazással él a címben: „*Qualiter*

³⁹ Ld. *De inst.* 11,6!

⁴⁰ „külön-külön, és ne közös Dicsőséggel”

⁴¹ A Magister ezt az érdekes és ritka kifejezést használja: „*non combinent, sed conternent*” — „ne kapcsolják össze, hanem «hármasítsák össze» (ti. a zsoltárokat)”. RM 33,46.

⁴² „... mondják el minden zsoltár első sorát, egy Dicsőséggel fejezzék be, és így menjenek ki az oratoriumból ...” (RM 33,53.)

*divina opera per diem agantur.*⁴³ A „*Qualiter*” kezdetű címek persze a RM-től sem idegenek, hiszen liturgikus agendájának második felében csupa ilyen olvasunk.

A *matutinum* részletes leírását tehát Benedek még az éjszakai szolgálathoz tartozó fejezetekben hozza. Később sem tér vissza, csupán egyszer utal rá a nappali fejezetekben, mielőtt a többi óra zsolttárbeosztását leírná. Egyébként a monasztikus regulák történetében itt találkozunk először részletes és pontos zsolttárbeosztással, ami jelen esetben a „*currens*”-zsolttározás⁴⁴ végét is jelenti.

Az éjszakai fejezetek végéhez közeledve néhány általánosabb érvényű rendelkezést látunk. Ez másutt is jellemző Benedek stílusára. Ha valami egy-egy fejezet kapcsán eszébe jut, ott illeszti bele, ahol a szöveg éppen tart, nem ragaszkodik mereven az adott fejezet tematikájához. Ezek a megjegyzések pedig mindig gyakorlatiak, valamely monostori szokással vannak kapcsolatban. Ilyen általános érvényű rendelkezés a Miatyánkról szóló rész (RB 13,12-14), amely illeszkedik ugyan a *matutinum*ról szóló fejezethez, de túl is mutat rajta. Ilyen a XIV. fejezet, amely egy mondat erejéig még visszatér a *vigilia* rendezéséhez, és ilyen a XV., az allelujás fejezet, amely mintegy összekötő láncszemként áll az agenda éjszakai és nappali rendelkezései között.

Íme, egy rövid, vázlatos áttekintés a RB liturgikus fejezeteiről:

8. de officiis divinis in noctibus
 9. quanti psalmi *dicendi* sunt nocturnis horis
 10. *qualiter* aestatis tempore *agatur* nocturna laus
 11. *qualiter* diebus dominicis *vigiliae agantur*
 12. quomodo *matutinorum sollemnitas agatur*
 13. *privatis diebus, qualiter agantur matutini*
 14. in nataliciis sanctorum, *qualiter agantur vigiliae*
 15. alleluia quibus temporibus *dicatur*
16. *qualiter* divina opera per diem *agantur*
 17. quot psalmi per eadem horas *canendi* sunt?
 18. quo ordine ipsi psalmi *dicendi* sunt?
19. de disciplina psallendi
20. de reverentia orationis

⁴³ „Miként kell az istenszolgálatot napközben végezni?”

⁴⁴ A „*currens*” (a RM szóhasználatában *currente*)-zsolttározás azt jelenti, hogy az egyes imaórákon meghatározott számú zsolttárt imádkoztak ugyan, de Benedek előtt nem határozták meg pontosan, hogy az egyes napok egyes imaóráiban melyek is legyenek azok a zsolttárok, hanem *currens*, azaz folyamatos módon vették a zsolttároskönyv egymás után következő zsolttárait. Nagy Szent Vazul *Bővebben kifejtett szabályaiban* találunk ugyan néhány utalást arra, hogy egy-egy zsolttárt melyik imaórában kell imádkozni, sőt azt is feltételezhetjük, hogy egyes helyeken a kisebb imaórákban állandósult zsolttárokat imádkoztak, mint ahogy Cassianus is leírja a prima zsolttárait, azt azonban másutt nem láthattuk, hogy az egyes imaórák zsolttárait valaki ilyen részletekbe menően beosztotta volna. Erről a kérdésről egyébként a második fejezetben szólunk majd bővebben.

Qualiter divina opera per diem agantur

A XVI. fejezettel áttérünk a nappali zsolozsma rendezéséhez. A fejezet címe szervesen illeszkedik a megelőző fejezetek „*Qualiter agantur*” címeihez, jóllehet a RB címeiben keresve sem találunk föltűnő szabályosságokat, mint ahogyan azt a RM liturgikus fejezeteiben tehetjük. Megfogalmazásuk is erősen elüt a RM fejezetcímeitől. Amíg a RM kérdő mondataiban „zsoltározni kell” (*psalli debet*) az egyes imaórákban, addig Benedek „végzi” (*agantur*) az egyes imaórákat, valamint mondja (*dicendi*) vagy éneklí (*canendi*) a zsoltárokat.

Mindkét rendtartás a nappali imaórák felsorolásával kezdi a nappali szolgálatról szóló első fejezetét, mindkét rendtartás a 118. zsoltár 164. versével indokol: „*Septies in die laudem dixi tibi.*”⁴⁵ Benedek itt is egyszerűbben fogalmaz, érdekes, hogy a két szöveg szókincsében szinte alig van átfedés.

Első olvasásra talán meglepő lehet, hogy az összehasonlító táblázatban párhuzamosan vettük a RM 34,4–13 és a RB 16,4–5 verseit, hiszen a Magister a prima és a *lucernarium* időpontjain elmélkedik, Benedek pedig az éjszakai *vigiliát* egyezteti a 118. zsoltár 62. versével, amit a Magister már megtett a liturgikus agenda Benedek által elhagyott bevezetésében. Talán a két szöveg szándékában fedezhető fel némi párhuzam, hiszen a Nap járásának újabb kifejtésén túl a RM szándéka is a napi zsolozsma imént elrendelt imaóráinak szentírási megalapozása. Benedeké sem más, ezért sorolja fel ebben a rövid fejezetben háromszor is az összes imaórát. A RM a 118. zsoltár idevágó versein túl a 112. zsoltár 3. versét is citálja: „*A solis ortu usque ad occasum — non enim dixit: post occasum — laudate nomen Domini.*”⁴⁶ Különösen is felfigyelhetünk arra, hogy Benedek inkább a Szentírást szereti idézni rendelkezéseinek indoklásaként, míg a RM nem szentírási könyvekre⁴⁷ is szívesen hivatkozik. Mivel a Bibliai kánon erre az időre már ismert volt, és ebben a korban már különbséget tettek az igazi szentírási könyvek és az apokrif irodalom között, nem feltételezzük, hogy a RM szerzője ne tudta volna, milyen irodalmat idéz. Ugyanakkor némi óvatosságra int bennünket, hogy kevéssel előbb Cassianus még szentírási könyvnek gondolta Hermas *Pásztorát*.⁴⁸ Az mindenesetre biztos, hogy a Magister ugyanúgy idézi ezeket a könyveket, mint a bibliai kánonból valókat, azaz hol megnevezi a szerzőt vagy a könyvet, hol pedig szinte észrevétlenül beledolgozza saját szövegébe.

A hátralévő fejezetekben is nyomon követhető, miként halad Benedek a RM leírása nyomán. A RM a XXXV. fejezet elején röviden rendezi a *matutinum* té-

⁴⁵ „Napiában hétszer mondom dicséretet neked.”

⁴⁶ „Napkeltétől napnyugtáig —ui. nem mondja: napnyugta után— dicsérjétek az Úr nevét.” A közbevetésnek az az oka, hogy az előző mondatokban párhuzamosan vette a primát a *vesperával* mint a nap két, imádsággal megszentelt végpontját. A közbevetéssel azt nyomatékosítja, hogy a *vesperát* még napnyugta előtt kell végezni.

⁴⁷ Ilyen könyvek például a „*Visio Pauli*” vagy a „*Passio Eugeniae*”.

⁴⁸ Vö. Söveges: *Regulakommentár*. 123!

teleit. A RB a XVII. fejezet elején utal arra, hogy „a *vigiliát* és a *matutinumot* illetően már megállapítottuk a zsolttározás rendjét.” (RB 17,1)

Ezután mindkét helyen mindkét fejezetben a prima, tercia, szexta és nona megállapított rendje következik. Itt a két párhuzamos szöveg stílusa is azonos: az egybevágó imaórák tételeit pusztán felsorolják. A RB 17,2–3 külön figyelmet érdemel, ugyanis ebben a két versben a RM módszeres kiigazításával van dolgunk. A RM a zsolttárok rendjét úgy állapítja meg, hogy azok „*terni dici debent*”⁴⁹ (RM 35,2). Benedek megfogalmazása minden kétséget kizáróan erre reflektál: „*dicantur psalmi tres singillatim et non sub una Gloria. Hymnum eiusdem horae post versum «Deus in adiutorium» antequam psalmi incipiantur.*”⁵⁰ (RB 17,2–3)

A *lucernarium* illetve a *vespertina* elrendezése szintén teljesen párhuzamos, mindkét szöveg rövid, a tételek pusztán felsorolásából áll. A RM ezután a nappali szolgálat *impositióit* összesíti; ez a kissé mesterkéltnek tűnő szimbólumrendszer Benedeket ebben az esetben sem érdekli, így teljesen elhagyja. A kompletóriumról szóló bekezdés már újra párhuzamos. A refektóriumbeli zsolttározást a RM sem számítja a napi istenszolgálat imaórái közé, leírását mégis ezek bemutatásához illeszti. Benedek ezt a részt is elhagyja a liturgikus agendából.

A XXXIX. fejezettel elkezdődik a RM szimmetrikus liturgikus agendájának második fele, amelyben részletesebben szól az egyes imaórák végzéséről. A *matutinummal* kezd, amelyre a RB XVIII. fejezetében most már utalást sem találunk. Megjelenik azonban az a kezdővers, amelyről az előző fejezetben volt már ugyan szó, de csak érintőlegesen. A kezdővers a 69. zsolttár második verse: „*Deus, in adiutorium meum intende: Domine ad adiuvandum me festina*”⁵¹ és a „*Gloria Patri*”. „Cassianus a 10. *collatio* X. fejezetében nagyon ajánlja ezt a zsolttárverset fohászimának mindenféle alkalomra. Hogy Szent Benedek a karima elejére teszi, talán egy kissé a pelagianizmus ellen harcol, mert azok szerint az imát az ember megkezdhetette a saját erejéből is, Isten aztán félúton eléje jött.”⁵²

A nappali imaórák újbóli rendezésénél (RM 40,1–3) a RM nem sok új adattal szolgál az előbbi helyhez (RM 35,2–3) képest. Az egyetlen újdonság ebben a szakaszban az ún. „kétharmad-törvény” megjelenése, amelyről a következő fejezetben szólunk. A többi szinte szó szerint megegyezik a XXXV. fejezettel. Benedek a zsolttárok pontos beosztására használja fel az agenda párhuzamos verseit (RB 18,2–11). A *matutinum* zsolttárbeosztásához hasonlóan a napközbeni imaórákhoz is pontos beosztást készít, amelynek zsolttárai vasámap és hétfő kivételével naponként ismétlődnek.

⁴⁹ „hármásával kell mondani”

⁵⁰ „Mondjanak három zsolttárt külön-külön és ne közös „Dicsőség”-gel. Mielőtt elkezdik a zsolttárokat, ennek az imaórának a himnuszát mondják ez után a vers után: «Istenem, hallgass hívásomra!» (A liturgikus szövegek fordítása a mai bencés gyakorlatnak felel meg. Más bibliai szakaszok esetén a Káldi György fordítását alapul vevő görögkatolikus szokást követjük.)

⁵¹ „Istenem, hallgass hívásomra, Uram, siess segítségemre!”

⁵² Söveges: *Regulakommentár*. 129.

A *lucernarium* és a *vespera* esetében sem mondhatunk többet: a RM a „két-harmad-törvény”-t teszi hozzá eddigi ismereteinkhez, a RB részletes zsolttár-beosztást készít. Talán az tűnhet fel, hogy a *vespera* heti zsolttározásában Benedek az ismétléseket teljesen kiküszöböli. Ennek érdekében új technikához is folyamodik: „*quia minus veniunt tres psalmi, ideo dividendi sunt, qui ex numero suprascripto fortiores inveniuntur ...*”⁵³ (RB 18,16) A rövidebb zsolttárokat pedig összekapcsolja, de nem a RM által megtiltott „*combinare*” szót használja a zsolttárok összekapcsolásának leírásánál, hanem azt a „*coniugare*” szóval helyettesíti. Ez a későbbi gyakorlatban is azt jelentette, hogy a két zsolttárt közös doxológiával, megszakítás nélkül, egyvégtében énekeltek.

A kompletórium zsolttározását Benedek úgy állapítja meg, hogy mindennap ugyanazt a három zsolttárt énekeljék. A RM szövegében azon túl, hogy ismét a „két-harmad-törvény”-t hozza, arra is felfigyelhetünk, hogy nem említi a *currens* zsolttározást. Ebből akár arra is következtethetünk, hogy mindennap ugyanazokat a zsolttárokat imádkozták, de erre a kérdésre a kompletórium tárgyalásánál még visszatérünk. A refektóriumbeli zsolttározásra vonatkozó intézkedést Benedek most is egyszerűen elhagyja.

Az éjszakai istenszolgálat rendezésére Benedeknek újra elegendő csak utalnia. A zsolttárok beosztásának tekintetében a többi imaórához képest egyfajta nagyvonalúság jellemzi itteni rendelkezését, ugyanis részletes beosztás helyett mindössze annyit mond, hogy a maradék zsolttárokat osszák el egyenlően a hét éjszakai *vigiliára*, részekre osztván (*partiendo*) a hosszabbakat. A RM a XLIV. fejezetben hosszasan, mintegy 19 versnyi terjedelemben veszi újra a *vigilia* téli és nyári formáját. A legfontosabb új információ itt is a már ismerős „két-harmad-törvény”.

Általános rendelkezések

A RM XLIV. fejezetének hátralévő tizenegy verse a RB szövegéből részben kimaradt. Az olvasás és felolvasás, valamint a *vigilia* után fennmaradt idő eltöltésének témakörét Benedek liturgikus agendájának elején, a VIII. és IX. fejezetben tárgyalja. A RM hosszú, mintegy 8 versnyi szövegét, melyben a *vigilia* után fennmaradt időről rendelkezik, Benedek egyetlen mondatba sűríti: „A *vigilia* után fennmaradt időt pedig használják fel a testvérek, akik a zsolttároskönyvet és az olvasmányokat illetően rászorulnak, olvasgatásra (*meditationi*).” (RB 8,3) A „*meditare*” ige jelentése Szent Benedek korában nem a mai értelemben vett elmélkedést jelentette, hanem a Szentírás félhangos tanulását. A RM a nappali imaórák olvasmányairól kifejezetten úgy rendelkezik, hogy azokat a szerzetes ne olvassa (*non ex codice legat*), hanem emlékezetből mondja (*ex animo recitet*). Ez alól a szabály alól egyedül a *vigilia* hosszú olvasmányai kivételek (vö. RM 44,9). A RB VIII. fejezetében olvasható „rászorulók” nyilván azok a test-

⁵³ „Mivel így három zsolttárral kevesebb van, azért osszák fel azokat, amelyek a fent említett sorozatban hosszabbnak bizonyulnak. ...”

vérek voltak, akik nem tudták még könyv nélkül a szentírási olvasmányokat. A *vigilia* olvasmányairól Benedek is úgy rendelkezik, hogy „*legantur vicissim a fratribus in codice super analogium tres lectiones ...*”⁵⁴ (RB 9,5).

A RM XLV. fejezetének RB-beli megfelelője a XV., allelujás fejezet. Már nem meglepő, hogy Benedek lényegesen egyszerűbb és rövidebb. Az viszont annál inkább meglepő, hogy itt nem csupán megfogalmazásbeli egyszerűségről van szó, hanem a „liturgikus év” kezdetlegesebb formájáról. Kissé elbizonytalanító: ha Benedek ismerte a RM-t, hogyan lehet az, hogy a RM-énál egyszerűbb liturgikus év leírását találjuk a RB XV. fejezetében. Avagy Benedek tudatosan lett volna húsvét-központú olyannyira, hogy a karácsonyi ünnepkört kihagyta saját írásából? Ezekre a kérdésekre jelen ismereteinkkel nem áll módunkban válaszolni.

A RM XLVI. fejezete kikristályosodott egyház- és monostorképről tanúskodik. A monostorban különféle tisztségeket betöltő és az egyházi rend különféle fokozataira felszentelt szerzetesek liturgiában betöltött szerepét rendezi mind a zsolozsma végzésében, mind az eucharisztia ünneplésében. Benedek liturgikus agendájában ennek nincsen párhuzamos szövege, a Regula más helyein a monostor papjaival és a kisebb rendű klerikusokkal kapcsolatban olvashatunk néhány erre vonatkozó megjegyzést.

A XVIII. fejezet utolsó négy versének (RB 18,22–25) a RM szövegében nem találjuk megfelelőjét. Úgy tűnik, a teljes zsolotárskönyv hetenkénti végigimádkozása nem annyira hangsúlyos a RM, mint Benedek gondolkodásában. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a Magister szerzetesei kevesebbet imádkoztak volna, hiszen az egy napra rendelt zsolotárók száma felülhaladja a benedeki Regula által előírt mennyiséget. Benedek indoklásában a szent atyákra (*sancti Patres*) hivatkozik, akik naponta végigmondták a teljes zsolotárskönyvet. Ezt az olvasmányélményét minden bizonnal a Regula 73. fejezetében említett *Vitae patrum*ból idézi fel Regulájának megírásakor, hiszen a *De institutis*ban ennek éppen az ellenkezőjét olvassuk: „Ők ugyanis nem arra törekszenek, hogy minél több verset mondjanak el, hanem hogy megértsék őket. [...] Hasznosabbnak tartják ugyanis, ha tíz verset figyelmesen elénekelnek, mintha az egész zsolotárt elimádkoznák, de szórakozott lélekkel.” (De inst. 2,11)

Ezek után a két regula liturgikus agendáinak függeléke következik. A fejezetek címe mindkét Regulában teljesen egybevág, a RM XLVII. és a RB XIX. fejezetének címe egyaránt „*De disciplina psallendi*”, a RM XLVIII. és a RB XX. fejezetének címe pedig „*De reverentia orationis*”.⁵⁵ Benedek „*De disciplina*” fejezete igazában szentírási idézetekből és némi összekötőszövegből áll. A Zsolotárók könyvéből vett idézetek szerepelnek a RM azonos című fejezetében, a Példabeszédek könyvéből vett idézete azonban nem. A RM párhuzamos fejezete is erősen biblikus, tizenkét szentírási idézet található benne.

⁵⁴ „a testvérek felváltva olvassanak három olvasmányt a könyvállványon lévő könyvből ...”

⁵⁵ Magyarul: „A zsolozsma fegyelméről” és „A tiszteletteljes viselkedésről az imádságban”.

A RB „*De reverentia*” fejezete nem más, mint a RM hasonló fejezetének rövidlete. A bevezető hasonlatot Benedek némileg átfogalmazza, rövidíti. A tiszszentés és orrfújás etikettjét elhagyja. A zsoltárok utáni leborulást ő is rövidre szabja, de elhagyja a Magister indoklását, amely szerint ha a földre borulva végzett imádság hosszúra nyúlna, a testvérek ezalatt elaludnának. Hozzáteszi azonban, hogy egy esetben, „*ex affectu inspirationis divinae gratiae*”⁵⁶ hosszabbra nyúlhat az imádság.

Szemléletmód és nyelvhasználat

A két szöveg végére érve hadd tegyünk még egy megjegyzést! Ámbár a két regula közötti tematikai rokonság felől most már nem lehet kétségünk, más lényeges eltérések annál élesebben rajzolódnak ki. Az első a nyelvhasználat. Meglepő, hogy ugyanazokról a témákról mennyire gyökeresen eltérő szó-készlettel és nyelvi fordulatokkal beszél a két szerző. A kulcsfontosságú igék, főnevek szinte alig mutatnak valami egyezést. Még egy-egy átvett mondatot vagy szókapcsolatot is alig találunk, s azt is inkább a címekben. Szunyogh Xavér OSB hívja fel a figyelmet egy 1906-ban megjelent tanulmányra, melyben szerzője, Cabrol a RB szóhasználatát a *Sacramentarium Gelasianum*éval rokonítja, huszonhárom kifejezésről mutatva ki *Gelasianum*-beli eredetét. Szent Benedek minden bizonnyal ismerte és használta is a *Sacramentarium Gelasianum*ot, hiszen a VI. századi Rómában és környékén mindenhol ezt használták. Cabrol kimutatása szerint Benedek innen veszi többek között az imaórák elnevezését, amely mint láttuk, némileg elüt a RM szóhasználatától.⁵⁷

Teljesen eltérő a két szöveg szemlélete. Benedeknél nem kapnak hangsúlyt a RM olyan visszatérő motívumai, mint az ördög cselvetése, a monostori etikett vagy a mindent megokolni kívánó, nemegyszer nyakatekert magyarázatok és az allegorizálás. Benedek szövege világosabb, egyszerűbb, sokkal inkább épít a bizalomra és az isteni kegyelemre, mintsem hogy minduntalan az ördög cselvetésének lehetséges csapdáit lássa a monostor életében. Nem véletlenül tanácsolja az apátnak a Regula LXIV. fejezetében: „Ne legyen nyugtalankodó és aggályoskodó, ne legyen túlzó vagy makacs, ne legyen féltékenykedő és szerfölött gyanakvó, mert így sohasem lesz nyugta. [...] Szelíd mérséklettel határozzon és irányítson mindent, szeme előtt tartva mindig Szent Jákob bölcs mértéktartását, aki azt mondta: «Ha nyájamat a járásban szerfölött kifárasztom, egy nap alatt mind elhullanak.» (Ter 33,13)” (RB 64,16–18) Intelmét mintha csak a RM szerzőjének szánta volna.

⁵⁶ „az isteni kegyelem ihletéséből”

⁵⁷ Vö. Szunyogh Xavér: „A Regula és a Liturgia”, in *Szent Benedek Emlékkönyv*. Pannonhalma 1929. 161–162! Cabrol: *Les origines liturgiques*. Paris 1906. 235–236.

II. fejezet

A felhasznált források terminológiai összevetése

1. Az egyes imaórák helye és elnevezése

A továbbiakban vizsgálódásainkat nem az egyes források szövegei szerint, hanem a napi zsolozsma imaóráit sorra véve folytatjuk.

A hajnali imádság

A hajnali imádság valamilyen formája a vizsgált szerzetesi források mind-egyikében szerepel. Tudatosan nevezük ezt az imádságot hajnalinak, jöllehet a latin források „*nocturnum*” vagy „*nocturna laus*” megnevezése éjszakai imaórára engedne következtetni.

Nagy Szent Vazul *Bővebben kifejtett szabályainak* XXXVII. fejezetében két ízben is előfordul a hajnali imádság, mintegy keretozve a napi istenszolgálat imaóráinak számbavételét. A görög szövegben mind a két helyen az ὄρθρος⁵⁸ szó szerepel, az imaórák sorának végén azonban nem önállóan, hanem a προφθάσαντας τὸν ὄρθρον szó szerkezetben, amely némiképp módosítja jelentését: „a hajnal előtt”. Más jelentésben hozzák a latin fordítások is, az első alkalommal a „*matutinum*” szóval, a másik alkalommal az „*antevertere diluculum*”⁵⁹ kifejezéssel fordítják.

Érdekes a két előfordulási hely szövegkörnyezete is. Az első alkalommal a zoltáridézetek inkább a reggelre utalnak: „Neked könyörgök Uram! Reggel meghallgatod az én szómat. Reggel eléd állok és nézek ...” (Zsolt 5,3–4) Ez a zoltár egyébként ma is az első imaórában szerepel a bizánci egyház zsolozsmájában, és egészen a legutóbbi időig a hétfői laudes része volt a nyugati hagyományban is. A reggeli időpontra utal a fenti idézetet bevezető mondat is: „Addig testünk se fogjon munkába, amíg meg nem tettük, amit a Zsoltáros mond.” (RF 37,3)

A hajnali imádság másik, a sorozat végén álló előfordulási helye már elnevezésében is mintha kissé korábbi időpontot sejtetne: „... nehogy álmunkban és nyugvóhelyünkön találjon bennünket a nap!” — figyelmeztet Vazul, intését pedig a 118. zoltár 147. versével nyomatékosítja: „Szemeim fölnyíltak hozzád hajnal előtt, hogy elmélkedjem beszédeidről.”

Ha a RF szövege bizonytalanságban is hagy bennünket, hogy vajon egy avagy két imaóráról van-e szó a XXXVII. fejezetben, egyéb forrásokból vett liturgiátörténeti ismereteink alapján egyértelműen eldönthetjük a kérdést. A hajnali szolgálatot leginkább a Vazul utáni nyugati hagyomány osztotta fel több,

⁵⁸ A görög szó jelentése: „hajnal”, latin megfelelője a *matutinum*.

⁵⁹ „a virradatot megelőzően”

szám szerint három imaórára. Iohannes Cassianus idevágó írását az előző fejezetben már idéztük. Cassianus, aki 420 körül, Szent Vazul halála után (379) mintegy negyven évvel írja le *De institutis*át, tud arról, hogy a hajnali szolgálatot nyugaton két imaórára bontották, keleten viszont most is együtt végzik. A harmadik hajnali illetve reggeli imádság, az első óra pedig Nagy Szent Vazul idejében még nem létezett. Cassianus kb. 380-tól 399-ig (tehát már Vazul halála után) élt az egyiptomi Skétisben,⁶⁰ és ő még mint új imaórát (*novella sollemnitas*) írja le a következőképpen: „Meg kell itt jegyeznünk, hogy azt a reggeli (*matutina*) imaórát, melyet most —tehát 420 körül, amikor ezt írja— leginkább nyugaton szokás végezni, mint kánoni istentiszteletet először a mi körünkben és a mi monostorunkban (Betlehem) rendelték el.” (De inst. 3,4.1) Az új óra bevezetésének indoklása meglepő: hogy a szerzetesek ne tudjanak visszafeküdni a hajnali óra és a tercia között.

Kissé zavaró, hogy Cassianus nem következetes a hajnali illetve reggeli imaórák megnevezésében. A *matutinum* kifejezés jelentheti a nyugati hagyományban az éjszakai istenszolgálatától különvált reggeli dicséretet, de jelentheti az „új imaórát” is, amelyet egyébként nem nevez „*hora prima*”-nak vagy primának. Hogy éppen melyik imaóráról beszél, az általában a szövegkörnyezetből derül ki.

Mindenesetre a fentiek alapján biztosra vehetjük, hogy Szent Vazul egy hajnali imaóráról tud és ír a RF XXXVII. fejezetében. A prima imaórára még korai lenne gondolnunk, a *vigilia* és a reggeli dicséret szétválása pedig jellegzetesen nyugati jelenség. Robert Taft szintén azon az állásponton van, hogy „a ciklus leírásának végén Vazul visszatér a *matutinum*hoz, de mindkét helyen mint hajnali imaórát (ὄρθρος) említi, s nyilvánvalóan egyetlen reggeli istentiszteletről beszél, nem pedig kettőről.”⁶¹

Cassianus a *De institutis* második könyvét —kisebb-nagyobb elkalandozásait leszámítva— az éjszakai szolgálat leírásának szenteli. Írásából megtudhatjuk, hogy az egyiptomi szerzetesek általában csak a reggeli és esti imádságra gyűltek össze, amely órákat (mivel mindig közösen végeztettek) *synaxis*nak⁶² nevez. Ez alól a szombat és a vasárnap volt kivétel, amikor minden imaórát együtt imádkoztak. A második könyv címében máris megnevezi az éjszakai imaórát: „*orationes nocturnae*”, azaz „éjszakai imádságok.” A második könyv szövegében előfordulnak még a „*nocturnis sollemnitatibus*” (De inst. 2,4) valamint a „*nocturnis conventiculis*”⁶³ (De inst. 2,6) kifejezések; a harmadik könyvben a „*nocturnis conventibus*” (De inst. 3,6), „*nocturnarum vigiliarum*” (De inst. 3,6), majd újra a „*nocturnis conventiculis*” (De inst. 3,7); végül a *vigilia* (De inst. 3,8), de ezek is csak egyszer-egyszer. Világos tehát, hogy Cassianus nem

⁶⁰ Itt utalok vissza a Bevezetésre, ahol szót ejtettünk arról, hogy maga Szent Vazul is felkereste azokat a monostorokat és szerzetesi központokat, amelyeknek liturgikus hagyományairól Iohannes Cassianus tájékoztat bennünket a *De institutis*ban.

⁶¹ Taft: *i.m.* 123.

⁶² A görög szó jelentése: „összejövetel”.

⁶³ A *conventiculum* és a *conventus* szavak tulajdonképpen a *synaxis* latin megfelelői.

használ következetesen visszatérő elnevezést az éjszakai imádság jelölésére, ez inkább a későbbi szerzetesi iratokra jellemző. A *synaxis* viszont tágabb értelemben már bevett elnevezésnek számított. Hogy pontosan mikor kezdődhetett az éjszakai avagy hajnali óra, arra csupán egy apró megjegyzés utal: „... *nocturnarum vigiliarum, quas post gallorum cantum ante auroram finire solent*”⁶⁴ (De inst. 3,6).

A RM az eddig vizsgált szövegek inkább alkalmoszerű elnevezéseivel elentétben már világos terminológiát mutat. Jóllehet az elnevezéseknek itt is a De inst. szövegéét legalábbis megközelítő sokszínűségével van dolgunk, mégsem támad egy esetben sem kétségünk afelől, hogy melyik imaóráról van szó. A RM éjszakai istenszolgálatról szóló rendelkezéseit a XXXIII. és a XLIV. fejezetben olvassuk. Itt az éjszakai óra alábbi megnevezéseivel találkozunk:

- leggyakrabban a „*nocturni*” szó nevezi meg az éjszakai istenszolgálatot,
- meglehetősen ritkán, de előfordul a kissé hosszabb „*officium nocturnum*”,
- az „*officia divina in noctibus*” a XXXIII. fejezet címében olvasható, de ez lehet átfogóbb értelmű is.

A RM szövegével kapcsolatban már csak egyetlen megválaszolatlan kérdésünk maradt: mikor végezték ezt az imaórát? A RM az eddigi forrásokkal elentétben ismer téli és nyári napirendet, amely napirendi változatok főként az éjszakai illetve hajnali szolgálatot érintik. Természetesen a nap első imaórájának kezdési időpontja szorosan összefügg a felkelés egyik illetve másik napirendben meghatározott idejével. Télen úgy állapították meg a felkelés idejét, hogy az éjszakai imaórát a kakasszóra már befejezzék, nyáron pedig az éjszakai rövidege miatt csak a kakasszó után kezdték el, és a *matutinummal* összekapcsolva végezték (vö. RM 33,7–14).

Szent Benedek Regulája szintén következetes terminológiát használ az imaórák elnevezésében. Az esetek döntő többségében a „*vigilia*” szót találjuk az éjszakai óra megnevezéseként. Előfordul a „*nocturnae horae*” és a „*vigilia nocturna*” kifejezés is, valamint a VIII. fejezet címében a RM-ből ismerős „*officia divina in noctibus*”. Amint már korábban utaltunk rá,⁶⁵ Szent Benedek liturgikus szóhasználata kétségtelenül a *Sacramentarium Gelasianum* szóhasználatával rokonítható. Az éjszakai imádságok megnevezésére a *Gelasianum* is főként a „*vigilia*” szót használja.⁶⁶

A RB is kétféle napirendet ismer: téli időben az éjszaka nyolcadik órájában állapítja meg a felkelés idejét,⁶⁷ amelyet nyilván hamarosan követett az éjszakai óra kezdete, a nyári évszakra pedig csak annyi utasítást ad, hogy „úgy állapítsák meg a felkelés óráját, hogy a *vigilia* befejezésére egész kis szünettel—amely alatt a testvérek kimehetnek természeti szükségletükre—, mindjárt a reggeli dicséret következzen. Ezt napfelkeltekor kell végezni.” (RB 8,4)

⁶⁴ „... az éjszakai imádság(on), amelyet kakasszó után, de még hajnal előtt szoktak (el)végezni.”

⁶⁵ Ld. 361!

⁶⁶ „*Sacramentarium Gelasianum*” [Patrologia Latina, Appendix], in *Vitae patrum* II. Paris 1850. 1049–1244.

⁶⁷ Vö. RB 8,1!

A reggeli dicséret

A reggeli dicséret a nyugati liturgikus hagyományban fejlődött önálló ima-órává.⁶⁸ Szent Vazul *Bővebben kifejtett szabályai*ban tehát nem szerepel, amint azt már korábban tisztáztuk. Cassianus is csak azért tud róla, mert nyugati ember, de keleten ő sem találkozott azzal a gyakorlattal, hogy a szerzetesek az éjszakai istenszolgálatról elkülönítve, külön óráként énekelnek a *Laudate*-zsoltárokat.

A RM és a RB szövegeit vizsgálva ugyanaz a kérdés fogalmazódik meg a Regulák olvasóiban: vajon a nappali vagy az éjszakai szolgálat részeként értelmezik-e a reggeli dicséretet a regulák szerzői? A válasz nem könnyű, valójában nem is lehet egyértelmű választ adni a kérdésre, csupán bizonyos szempontokat emelhetünk ki a szövegből, amelyek némiképp súlypontozzák a kérdéses óra helyét a nappali és az éjszakai istenszolgálat között.

A két regula szövegét összevetve rögtön szembetűnik egy lényeges szemléletbeli eltérés. A RM a XXXV. fejezet elején foglalkozik először a reggeli dicsérettel, és —amint azt az előző fejezetben láttuk— a nappali és éjszakai szolgálat tárgyalása közötti metszet a XXXIII. és a XXXIV. fejezet határán van. A RB a nappali szolgálat tárgyalását kezdő XVI. fejezetre már olyannyira elmondott mindent a reggeli dicséretéről, hogy a nappali fejezetekben elegendő csak visszautalni: „a reggeli dicséretet illetően már megállapítottuk a zsoltározás rendjét.” (RB 17,1) Tehát a RM a nappali, a RB az éjszakai szolgálat részeként tárgyalja a reggeli dicséretet.

A helyzet azonban nem ennyire egyszerű. Már Cassianus *De institutis*ában is feltűnik a később sokat idézett zsoltárvers: „Napjában hétszer mondom dicséretet neked.” (Zsolt 118,164 — Ld. még: De inst. 3,4; RM 34,3; RB 16,1 és 3!) De amíg a Cassianus leírásában szereplő szerzeteseknek összesen volt hét imaórájuk egy nap, addig ez a szám a RM és a RB megírására már nyolcra bővült. A zsoltáridézet pedig addigra annyira elterjedt hivatkozássá vált, hogy egy kis átértelmezéssel jelentését a nappali imaórákra korlátozták, az éjszakai szolgálat megalapozásául pedig a 118. zsoltár 62. versét vették. Így aztán —mivel mind a RM mind a RB idézi ezt a zsoltárverset a nappali imaórák tárgyalásának kezdetén—, hogy a hetes szám ne sérüljön, a reggeli dicséretet mind a két regula a nappali szolgálat részeként hozza.

Még egy megfontolás hátramaradt, ez azonban csak a RM szövegét érinti, és az első fejezetben már foglalkoztunk vele.⁶⁹ Az imaórák tételeinek RM-beli összehangolása arra enged következtetni, hogy a Magister mégiscsak az éjszakai szolgálat részének tekinti a reggeli dicséretet. Így viszont kevésbé érthető, hogy miért említi a nappali fejezetek között.

⁶⁸ A matutinum és a laudes (=a mai reggeli dicséret) szorosan össztartozott Benedek korában is, a középkor későbbi századaiban pedig egyetlen imaórát alkottak. Csak a Trident utáni szerzők jelölik következetesen önálló egységként ez utóbbit.

⁶⁹ Ld. 348!

A fenti néhány bekezdés összegzéseképpen a következő megállapításokat tehetjük:

— A reggeli dicséret liturgiátörténeti szempontból minden kétséget kizáróan az éjszakai zsoltosmától szakadt el, tehát ahhoz tartozik.

— Könnyen elképzelhető, hogy a Zsolt 118,164 kedvéért kezdik a nappali szolgálat részeként emlegetni.

— Az is világos, hogy a RM a két, a 118. zsoltárból vett vers alapján osztja fel liturgikus agendáját nappali és éjszakai fejezetekre, hiszen az agenda mindkét felét a 118. zsoltárból vett versekkel kezdi.

— Benedek a 118. zsoltár mindkét versét egy helyen, a XVI. fejezetben hozza, tehát a liturgikus agenda elrendezésének ezen koncepcióját nem veszi át

— Az imaórák tételeinek harmonizálásából kitűnik, hogy a RM is az éjszakai szolgálat részének tekinti a reggeli dicséretet.

Minden szempontot számba véve inkább afelé hajlunk, hogy mindkét szerző az éjszakai szolgálat részének tudja a reggeli dicséretet, az eltérések pedig a Zsolt 118,164 és a Zsolt 118,62 értelmezésével magyarázhatók.

A reggeli dicséret elnevezése egyébként sokkal egységesebb képet mutat, mint az éjszakai szolgálaté. Már Cassianus is „*matutinum*” néven említi (De inst. 3,6), és ez az elnevezés állandósult a RM és a RB szövegében is azzal a csekély eltéréssel, hogy a RB gyakran a „*matutinus*” többes számában mint „*matutini*”-t hozza. Érdekes a RB XII. fejezetének címében olvasható „*matutinatorum sollempnitas*”, amely mintha Cassianust idézné.

A hora helyét részben már említettük, nyáron (Benedeknél egy kis szünettel) az éjszakai szolgálathoz kapcsolva, télen a *vigilia* után hosszabb időt hagyva napkeltekor végezték (vö. RB 8,4).

A prima

A kánoni órák⁷⁰ legifjabbikát, az első imaórát is érintettük már.⁷¹ Nagy Szent Vazul idejében még nem létezett, Cassianus mint új imaórát írja le. Cassianus terminológiája nehezen követhető, hiszen ezt az új imaórát ugyanúgy *matutinum*-nak nevezi, mint a nyugaton szokásos reggeli dicséretet, ráadásul a szövegben egymáshoz közel eső helyeken is hol egyik, hol másik jelentésében használja a „*matutinum*” szót. A „prima” elnevezés nála még nem szerepel.

A mintegy száz évvel későbbi RM szövegében a prima már semmiben sem különbözik a többi, ősi kánoni imaórától, nem is foglalkozik vele külön, mindenütt a terciával szextával és nónával együtt említi. Ugyanezt mondhatjuk a RB liturgikus agendájáról is.

⁷⁰ Kánoni óráknak a középkor a zsoltosma egészét nevezte, sőt olykor a szintén meghatározott időpontban mondott misét is közéjük sorolta. Az újkori egyházi nyelv a kishórákat mondja kánoninak. A szerző a mai bencés terminológiával is egybehangzón ez utóbbit követi. A szerk.

⁷¹ Ld. 345!

A prima végzésének időpontjára vonatkozóan a RB liturgikus agendája nem ad külön felvilágosítást, jöllehet a Regula más fejezeteiben szó esik erről. A RM a 34. fejezetben az esti dicsérettel együtt mint a nappal végpontját említi, a 112. zsoltár 3. versét alkalmazva a két imaórára: „Napkeltétől napnyugtaig dicsérjétek az Úr nevét!” (RM 34,7)

A másik három kánoni óra

A másik három kánoni óra olyannyira ősi (zsinagógai) gyökerekkel rendelkezik, hogy szinte nincs olyan szerzetesi vagy liturgikus irat, könyv vagy rendelkezés, amely ne tudna létezésükről, ne számolna velük a napi imádságban.

Nagy Szent Vazul *Bővebben kifejtett szabályaiban* részletesen szól mindhárom imaóráról, és ahogyan azt már más forrásokban is megszoktuk, az egyes imaórák végzésének időpontját is jelző nevükön említi azokat: ἡ τρίτη ὥρα, ἡ ἔκτη ὥρα, ἡ ἑννάτη ὥρα.

Cassianus egyaránt használja a „*hora tertia, hora sexta, hora nona*”, vagy az egyszerűbb „*tertia*”, „*sexta*”, „*nona*” elnevezéseket. A RM, csakúgy mint Benedek, többnyire már az egyszerűbb *tertia, sexta, nona* formában használja a kánoni imaórák elnevezéseit.

Végzésük időpontja nem igényel különösebb magyarázatot.

Az esti dicséret

Az esti dicséret szintén ősi, zsinagógai gyökerekkel rendelkezik, a keresztény hagyomány is minden esetben átveszi, mind a szerzetesi, mind a székesegyházi gyakorlatban megtaláljuk.

Szent Vazul esti zsolozsmája jellegében kissé elüt a két itáliai regula párhuzamos imaóráitól. Az asznapi bűnök megvallása és a 4. zsoltár inkább a kompletóriumot idézi, mintsem az esti zsolozsmát. Hogy azonban nem kompletóriumról van szó, arról az biztosít bennünket, hogy néhány sorral lejjebb külön imaóra rendeltetik az éj kezdetére. Az esti dicséret RF-beli megnevezése egyébként nem tűnik bevett szóhasználatnak, azaz inkább a óra alkalmi megnevezésével lehet dolgunk: συμπληρωθείσης τῆς ἡμέρας — a nap végeztével. Végzésének ideje nyilván az alkonyathoz kötődik.

A De inst. második könyvében már részletesebb leírást kapunk az esti zsolozsma végzéséről. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Cassianus nem ír az esti zsolozsmáról önmagában, hanem az éjszakai (= hajnali) imaórával együtt, azzal párhuzamosan tárgyalja. A két óra teljesen szimmetrikus. Elnevezéséről is ugyanazokat mondhatjuk, mint a hajnali szolgálat leírásában, mindössze azzal a különbséggel, hogy a „*nocturnum*” jelző helyet mindenhol a *vespertinum* szerepel a *synaxis*nak megfelelő „*conventiculum*” megnevezés mellett. Érdekes, hogy Cassianus nem a nappali imaórák között tartja számon az esti zsolozsmát,

jóllehet R. Taft szerint „a napi (egyszeri) étkezést követően, a kilencedik órában (téli időszakban kb. du. 3 óra) közvetlenül a lefekvés előtt”⁷² végezték.

A RM és a RB szövege különböző terminológiát használ az alkonyati óra megnevezésére. A Magister legtöbbször a „*lucernarium*”, ritkábban a „*vespera*”, egyszer a „*duodecima*” névvel hozza, a RB felváltva használja a „*vespera*” és a „*vespertina*” alakokat. A óra végzésének ideje mindkét regulában alapvetően az alkonyathoz kötődik, jóllehet Benedek a Regula egy a liturgikus agendán kívül eső fejezetében arra buzdítja szerzeteseit, hogy „a negyvennapj bñjtben [...] a vesperást magát úgy végezzék, hogy az étkezésnél⁷³ ne legyen szükség mécsesvilágításra, hanem még napvilágnál végezzenek mindent. De más időben is, akár a vacsorát, akár az egyszeri étkezés idejét úgy intézzék, hogy minden napvilágnál történjék.” (RB 41,7–9) Benedeket ebben a rendelkezésében kimutathatóan nem liturgikus, hanem takarékosági szempontok vezették; a Regula más fejezeteiben is időről időre felhívja szerzetesei figyelmét, hogy a mécsesekkel, de más dolgokban is legyenek mindig takarékosak. A RM nyári időben hozza előbbre az esti zsolozsmát az éjszakák rövidsége miatt, hogy a testvérek hamarabb térhessenek nyugovóra.

A lefekvés előtti imádság

A lefekvés előtti imádság a primával együtt nem tartozik a legősibb imaórák közé. Cassianus nem is említi, hiszen egykori egyiptomi szerzetestársai az imaórákon kívül is szüntelenül —nyilván a lefekvés előtt is— gyakorolták a zoltárimádságot, a lefekvés pedig rögtön az esti zsolozsma után következett. Idealizáló írásával egyébként is mintha azt sugallná olvasóinak, hogy az egyiptomi szerzetesek egyáltalán nem aludtak.

A RF 37. fejezete a többi imaórával egy sorban említi az éj kezdetére rendelt imádságot, amelyet szintén időmeghatározással nevez meg: τῆς νυκτὸς ἀρχομένης. Nem valószínű, hogy ezt az imaórát, mint ahogyan a terciát, szextát és nónát sem, együtt imádkozták volna, inkább a korai keresztények napi magánimádságának közösségivé alakításával van dolgunk⁷⁴ Vazul leírásában.

A RM is ismeri a lefekvést megelőző imaórát, amelyet *completoriinak* nevez. Jóllehet a kánoni imaórák között tartja számon, mégis kimarad a Magister gondolkodására olyannyira jellemző éjszakai és nappali imaórák összehangolásából.

Benedek rendszerében már semmi sem különbözteti meg a többi kánoni imaórától, a RM-hoz hasonlóan ő is *completoriinak* nevezi. Végzésének időpontja mindig a lefekvés idejéhez kötődik.

⁷² Taft: *i.m.* 92.

⁷³ Amely ilyenkor a vesperás után volt.

⁷⁴ Vö. Taft: *i.m.* 121!

A mesonyktikon

Ez az éjfélre rendelt óra minden bizonnyal Vazul sajátja, ugyanis teljesen hiányzik a többi három szerzetesi iratból. Ennek részletesebb vizsgálatára még a harmadik fejezetben visszatérünk. Az imaórát most is időpontjáról nevezi meg: τὸ μεσονύκτικον.

Az imaórák összefoglaló táblázata.

RF	De inst.	RM	RB
ὄρθρον	orationes nocturnae <i>nocturna sollemnitas</i> <i>nocturnum conventiculum</i> <i>nocturnus conventus</i>	nocturni <i>officium nocturnum</i> <i>officia divina in noctibus</i>	vigilia <i>nocturnae horae</i> <i>vigilia nocturna</i> <i>officia divina in noctibus</i>
—	—	matutinus	matutini <i>matutinus</i> <i>matutinorum</i> <i>sollemnitas</i>
—	matutina sollemnitas <i>novella sollemnitas</i>	prima	prima
ἡ τρίτη ὥρα	(hora) tertia	tertia	tertia
ἡ ἕκτη ὥρα	(hora) sexta	sexta	sexta
ἡ ἐννάτη ὥρα	(hora) nona	nona	nona
συνπληρωθείσης τῆς ἡμέρας	vespertina sollemnitas <i>vesperinum conventiculum</i> <i>vesperinus conventus</i>	lucernarium <i>vespera</i> <i>duodecima</i>	vespera <i>vespertina</i>
τῆς νυκτὸς ἀρχομένης τὸ μεσονύκτικον	—	completorii	completorii
	—	—	—

2. Az imaórák alkotóelemei az egyes szerzetesi iratokban

Az alábbiakban a zsolozsma azon alapegységeit, alkotóelemeit kíséreljük meg a négy vizsgált forrásból elkülöníteni, amelyekből az egyes iratokban szereplő imaórák építkeznek. Előbb az egyes szerzetesi iratok szövegeinek nyomán haladunk, végül sorra vesszük a több iratban is szereplő és a csak egyes szerzőkre jellemző tételeket.

Az imaórák alkotóelemei a RF XXXVII. fejezetében

Amint azt már az első fejezetben láttuk, Vazul írásának nem volt célja, hogy részletekbe menő útmutatást adjon az egyes imaórák végzéséről. Egyszerűen biblikus alapokra helyezi aszkétái napi imádságának idejét, imaóráit. Az imaórák végzésének mikéntjéről, az azokban szereplő tételekről tehát nemigen hallunk.

biblikus alapokra helyezi aszkétái napi imádságának idejét, imaóráit. Az imaórák végzésének mikéntjéről, az azokban szereplő tételekről tehát nemigen hallunk.

Egyetlen kivétel azért mégis van, s ez a zsoltárok elosztása. A RF XXXVII. fejezetéből kétségtelenül kitűnik, hogy az imaórák főként zsoltárokból álltak. Erre utal a számtalan zsoltáridézet, amelyeket az egyes imaórák időpontjainak indoklásaként hoz, valamint az a konkrét utasítás, hogy a 90. zsoltárt mind a déli, mind a lefekvést megelőző imaórában el kell mondani.⁷⁵

Vazul is idézi ugyan a Kolosszei levélben szereplő három őskeresztény imaformát: a zsoltárt, a himnuszt és a lelki énekeket (Vö. Kol 3,16 — RF 37,2!), de ebből arra következtetnünk, hogy a RF által említett imaórák ezekből a tételekből álltak, nem csekély vakmerőség volna.

Az imaórák alkotóelemei a *De institutis* 2. és 3. könyvében

A *De institutis coenobiorum* 2. és 3. könyvében Vazul utalásszerű megfogalmazásaihoz képest az imaórák részletes, de —amint majd látni fogjuk— pontosnak csak tűnő leírásával van dolgunk. Világos, hogy az imaórák gerincét Cassianus leírásában is a zsoltárok adják, amelyeket hagyományosan *psalmus*nak nevez. Az éjszakai és az esti zsolozsmában a zsoltározást két *lectio*, azaz olvasmány követi. A zsoltárokat nem együtt mondták, hanem a testvérek közül valaki közepén állva, egyedül énekelt. A zsoltárok előadására vonatkozóan mindig a „*cantare*”, a közös imaórák végzésére vonatkozóan a „*celebrare*” szót használja. A 2. könyv VIII. fejezetében az *antiphona* tétel is szerepel, erről azonban a két könyv egyéb helyein nemigen hallunk többet.

Ha a *De institutis* 2. és 3. könyvét figyelmesen végigolvassuk, majd az egyes leírásokból megkíséreljük kikövetkeztetni, hogy hogyan végezték az imaórákat, és hogy kik és milyen szolgálatokat láttak el a zsolozsmában, némi csalódást okoz, hogy az imaóráknak a két könyv különböző helyein fellelhető leírásai nemegyszer ellentmondanak egymásnak, s a számos átfedés mellett lényeges különbségekre is bukkanunk. Annyi világos, hogy az egyes zsoltárok eléneklése után leborulás és imádság következett, és ezt a ciklust ismételték meg annyiszor, ahány zsoltár szerepelt az adott imaórában.

A zsoltárok

A zsoltározás menetét a következő módon foglalhatjuk össze: a zsoltárt egy testvér énekeli, s ez a szabály minden zsoltár éneklésére vonatkozik. Egy testvér sohasem énekel három zsoltárnál kevesebbet, azaz a teljes imádság alatt is legfeljebb négy testvér énekel zsoltárokat, akárhányan is vannak jelen (vö. *De inst.* 2,11!).

⁷⁵ E versek miatt: „Nem fogsz félni az éjjeli rémtől, a nappal röplő nyíltól, a sötétben járó véstől és a déli gonosz támadásától.”

A De inst. 2,7 szerint egy-egy zsoltár befejezése után nem borulnak azonnal térdre (*incurvationem genuum corruant*), hanem egy kis ideig imádkoznak (*paulisper orant*), majd fölállván hosszabb ideig könyörögnek (*stantes in supplicatione maiorem temporis partis expendant*).⁷⁶ Ezt követi a földre borulva (*proci-dentes humi*) végzett imádság (*adoratio*), amely rövid ideig tartott a szórakozott gondolatok és az álmodás miatt. A leborulás végeztével felállva újra imádkoztak (*oraverant*), immáron kitárt karokkal (*expansis manibus*), imádságaikban elidőzve (*suus precibus immorantur*). A De inst. 2,7 végén megjelenik a *synaxis* egy ezeddig nem említett szolgálattelvője: *qui orationem collecturus est*.⁷⁷ Ebből a megfogalmazásból arra következtethetünk, hogy ha nem is az összes imaformát, de legalábbis az *oratio*kat fennhangon mondott könyörgéssel zárták. A 2,7-ben szereplő többi igealakból aligha juthatunk hasonló következtetésre, hiszen mindegyik többes számban áll. A De inst. 2,7 leírását önmagában is kerek egésznek tekinthetjük, amely a közösen végzett imaórák ismétlődő ciklusait kimerítően tárgyalja.

A De inst. 2,8 újabb fontos információkkal szolgál, ám legalább annyi kérdést vet fel. A fentiekbe problémamentesen simul, hogy keleten sehol sem énekelnek minden egyes zsoltár után *Doxa Patri*-t. Annál inkább meglepő, hogy a 2,8 szerint a zsoltárénekes a zsoltár végeztével könyörgést mond (*orationem succedere*), amíg a többiek hallgatnak. Szintén meglepő az *antiphona* tétel említése, amely, mint fentebb már utaltunk rá, egyedülálló a liturgia cassianusi leírásában.

A De inst. 2,10-ben arról értesülünk, hogy a *synaxis*okon a testvérek teljes csendben imádkoznak, és csak a zsoltárt éneklő vagy a könyörgést imádkozó testvér hangját lehet hallani. Figyelemreméltó, hogy a könyörgést imádkozót itt *sacerdos*nak, azaz papnak nevezi, az imádságot pedig *prex*nek. Imádkozására a „*concludere*” szót használja. Az imádság, mint ahogyan a 2,10 szövegből ez egyértelműen kiderül, fennhangon hangzott el.

A 2,11 tovább pontosít. A hosszabb zsoltárokat két-három részre osztják (mint ahogyan azt Benedeknél is láttuk), és az egyes részeket külön zsoltárok-ként éneklük. A zsoltárok divíziója akár spontán is alakulhat olyan módon, hogy ha az előljáró túlságosan hosszúnak véli az éppen soron lévő, kezével ráüt a székre, és ezzel jelzi, hogy a zsoltárénekes hagyja abba azt a zsoltárt. Az alleluja éneklése, ellentétben a RM és a RB szövegeivel, nem kötődik liturgikus időhöz; a 2,10 tanúsága szerint csak azokat a zsoltárokat énekeltek allelujával, amelyeknek feliratában is szerepel az alleluja szó.

Összegezve tehát mindazt, amit a zsoltárok énekléséről elmondtunk, a következő megállapításokat tehetjük:

⁷⁶ Ez a megfogalmazás némiképp önmagában is ellentmondásos, hiszen a „*supplicare*” szó eredeti jelentésében térdre borulva végzett imádságot jelent, s így szokatlan mellette a „*stantes*” particípium. Az „*expendere*” ige nyilvánvalóan bűnbánati aktusra utal, eredeti jelentése: törleszteni.

⁷⁷ Szó szerint: „aki az imádságot összegyűjti” — aki az imádságot mondja. (Vö. a *collectá*vall!)

— Jóllehet a zsoltározás menetének a *De institutis* második könyvében található leírásai folyamatos szöveg benyomását keltik, mégis a szöveg belső ellentmondásai és az egyes részek eltérő nyelvezete megkérdőjelezi annak egységét.

— A leírásokban egységes, hogy a zsoltárokat mindig egy testvér énekelte. A zsoltáréneklésre szövegünk leggyakrabban a „*decantare*” szót alkalmazza. Eltérő az egyes leírásokban, hogy a zsoltárok után csupán térdet hajtottak vagy egészen a földre borulva imádkoztak. A hagyományos „*prostratio*” kifejezés ezeken a helyeken sehol sem szerepel.

— Nem világos, hogy a zsoltárok végeztével milyen imádságok és milyen sorrendben következtek. A 2,7 meglehetősen bonyolult leírásából nem derül ki egyértelműen, hogy mely könyörgéseket mondták csendben és melyeket fennhangon. Nem valószínű, hogy a leborulást megelőző és követő *oratio* egyaránt fennhangon végzett imádságot jelentett. A „*prex*” megnevezés használata is problémás: amíg a 2,7-ben csendes imát jelent, addig a 2,10-ben a pap hangos imáját. Természetesen afelől sem lehetünk egészen biztosak, hogy a *sacerdos* ebben az esetben valóban felszentelt papot jelent-e. A 2,7-ben pedig szó sem esik papról; az imádkozó személyét egyszerűen körülírja: „*qui collecturus est*”, a 2,8-ban pedig a zsoltárénekes mondja a könyörgést.

— Az imádságok megnevezésében a *De institutis* második könyve meglepő sokszínűséget mutat: *oratio*, *supplicatio*, *adoratio*, *prex*. Ezek közül az *adoratio* vonatkozhatik a leborulva végzett imádságra.

— Armand Veilleux szerint⁷⁸ Cassianus leírásában keverednek az „*Angyal Regulájá*”-ból vett elemek, valamint az imádságokra és leborulásokra vonatkozó „*pachomiusi rubrikák*”, amilyeneket például *Horsiesus Regulájában* is találunk. Ami pedig a két olvasmányt illeti, azokról egyetlen korabeli alsó-egyiptomi forrás sem tesz említést.⁷⁹

Az olvasmányok

Az olvasmányokról kevesebb szó esik. Ez talán Veilleux fenti megfontolásából is következik. A zsoltárok után következő olvasmányokat, akárcsak —amint majd látni fogjuk— a többi regula, *lectionak* nevezi, felolvasásukra a „*recitare*” szót használja. Külön megjegyzi azonban, hogy ezek nem tartoznak szorosan az imaórákhoz, hanem csak mint rendkívüli ájtatosságot csatolták a zsoltárokhoz.

Az imaórák alkotóelemei a RM liturgikus agendájában

A RM liturgikus agendája következetes terminológiát használ, az egyes imaórák felépítését és azok alkotóelemeit részletesen és pontosan közli. Az imaórák alkotóelemei között a RM szövegében is kitüntetett helye van a zsoltároknak,

⁷⁸ Idézi Taft.

⁷⁹ Vö. Taft: *i.m.* 92–93!

a zsoltározásnak. A zsoltárok köré rendeződnek az imaórák egyéb alkotóelemei, amelyek Cassianusszal ellentétben már nem rendkívüli magánjátatosságok, hanem szerves részét képezik a napi imádságnak.

A zsoltározás formáját tekintve a RM két lehetséges előadásmódot említ: az egyiket *antifana*,⁸⁰ a másikat *responsorium* néven. Ezen előadásmódok ismertetésére az agenda nem tér ki. Az *antifana* és a *responsorium* természetesen itt nem a későbbi nyugati hagyományban kialakult „keretvers” és „válaszos ének” értelemben szerepel, hanem magát az így előadott zsoltárt jelöli.⁸¹

A zsoltározás alapegységét, legyen az *antifana* vagy *responsorium* formában, az „*impositio*” szóval jelöli. Egy *impositio* magát a zsoltárt (*psalmus*, *antifana*, *responsorium*), a *Glori Patri*-t, a leborulást és a leborulást követő imádságot (*oratio*) foglalja magában.

A zsoltározás után következnek a *versus*, az olvasmányok (*lectiones*) és a *rogus Dei*. Minden óra első olvasmánya *lectio apostoli*, vagyis az apostoli iratokból vett szöveg. A *vigilia* kivételével ezt az olvasmányt könyv nélkül kell mondani minden imaórában. Ebből arra következtethetünk, hogy a *vigiliában* szereplő olvasmány, amelyet könyvből olvastak, hosszabb volt, valószínűleg folyamatos felolvasás az apostolok leveleiből, a többi óra olvasmánya azonban rövidebb, gyakrabban visszatérő. Az evangéliumi olvasmány mellett mindig ott találjuk az utasítást, miszerint azt az apát vagy távollétében a monostor valamelyik előjárója mondja (*dicere*). Mivel az apát által mondott evangéliumi szakasz is az *impositiók* közé számít, előadására vonatkozólag ugyanazt mondhatjuk, mint a zsoltárok esetében: az elhangzott szakasz után *Gloria Patri*, leborulás és imádság következik.

A *versus* minden bizonnyal egy zsoltárverset jelöl, amelyet vagy az olvasmányok előtt vagy azok után énekeltek. A *rogus Dei* Taft szerint litániát jelent,⁸² amelyet az imaórák végén imádkoztak. Az alleluja éneklése a RM-ben már nem a zsoltár feliratától függ, hanem az ún. kétharmad-törvénytől. Ez azt jelenti, hogy —tekintetbe véve a *currens* zsoltározást— teljesen esetleges, melyik zsoltár esett az egyes imaórák zsoltározásának harmadik harmadába, azaz melyik zsoltárt énekeltek allelujával. Húsvétól pünkösdig, valamint karácsony és vízkereszt között minden zsoltárt allelujával énekeltek.

Előfordulnak olyan tételek, amelyek csupán egy-egy imaórához kötődnek. A *vigilia* elején szerepel a *versus apertionis* (kezdővers) és a *responsorium hortationis* (az imádságra hívó zsoltár). A *matutinumban* szerepel a *canticum* tétel, amelyre a harmadik fejezetben még visszatérünk. A kompletórium végén a *rogus Dei* helyett befejező vers (*versus clusoriae*) áll.

⁸⁰ Itt nyilván a görög *antiphona* szó latinus torzulásával van dolgunk. Cassianusnál még pontos az átírás, Benedeknél azonban tovább torzul, a RB szövegében az *antefana* alakot találjuk.

⁸¹ Másutt mégis előfordul e kifejezések többé-kevésbé a mai értelmezésnek megfelelő használata is.

⁸² Taft: *i.m.* 172–173.

Az imaórák alkotóelemei a RB liturgikus agendájában

Négy forrásunk közül a RB liturgikus agendája építi föl legszínesebben imaóráit a rendelkezésére álló tételek gazdag választékából. A zsolttározás és az egyéb szentírási szakaszok éneklése, felolvasása mellett Szent Benedek Regulájában megjelenik a liturgikus költészet, a himnuszok használata.

A zsolttározás leírása a RM-től eltérő terminológiát követ. Amíg a RM-ban az *antifana* magát a zsolttárt jelentette, addig Benedeknél mindig a „*psalmus cum antifana*” szószerkezetben szerepel. A *responsoriumok* a RM-val ellentétben nem a zsolttározás egységéhez, hanem az olvasmányokhoz kapcsolódnak. Az nem valószínű, hogy ugyanazt jelentik, mint a RM *responsoriumai*, azaz teljes zsolttárt, hiszen Benedek, aki pontosan ügyel arra, hogy szerzetesei minden zsolttár végén imádkozzák a *Gloria Patri-t*, csak a *vigília* utolsó olvasmányára következő *responsorium* után énekelte azt az énekesel (*cantor*). Az olvasmányokat Benedek is *lectiónak* nevezi, és tágabban értelmezi a RM-nál, azaz Benedek monostorában (persze némi megkötéssel) az Ószövetség könyveit is olvasták. Új elem a szentírási szövegek magyarázatának óra keretében történő felolvasása. Ismerős a *lectio apostoli*, amelyet a vigilián könyvből olvasnak, a *versus*, valamint a *rogus Dei* benedeki megfelelője, a „*supplicatio litaniae id est Kyrie eleison*.” Az imaórák elején vagy középpontjában megjelenik az *ambrosianum*. A *vigília* tételei között cím szerint szerepelnek a *Te Deum laudamus* és a *Te decet laus* kezdetű himnuszok. Az evangéliumi olvasmányt, amelyet az apát olvas, csak a *vigiliában* találjuk meg, és formailag sem tartozik a zsolttározáshoz. A *canticum* már ismerősen cseng, ám itt is vigyázni kell, Benedek más jelentésben hozza, mint a RM. A *vigiliában* és a *matutinumban* éneklük a *canticum de Prophetarum*, a *matutinumban* és a *vesperában* a *canticum de Evangelia* tételket. A *canticum Deuteronomium* a szombati *matutinum* része.

Meglepő, hogy az *oratio dominica* (az Úr imádsága) a többi forrásban nem szerepelt. Benedek két módját is közli a Miatyánk imádkozásának. Az első, a gyakoribb, amikor a *litanía* végén csendben imádkozzák, és csak az utolsó szavakat mondják fennhangon. A második, ahogyan a *matutinumban* és a *vesperában* van, amikor az apát egyedül mondja az „egymásnak okozott nehézségek tövisei miatt” (RB 13,12). Új elem még a minden egyes óra kezdetére rendelt zsolttárvers, a 69. zsolttár 2. verse, valamint egy kissé nehezen értelmezhető kifejezés, a „*missa*”. Ebben az esetben a óra befejezését, esetleg a óra zárokönyörgését jelentheti.

Az imaórák alkotóelemeinek áttekintése

Az alábbiakban sorra vesszük azokat a tételket, amelyeket az imént a forrásokat vizsgálva tekintettünk át, s megjelöljük, hogy az egyes fogalmak melyik iratban milyen jelentésben szerepelnek.

A zsoltárok

A Zsoltárok könyvének költeményei minden iratban az imaórák tételeinek gerincét képezik. Elnevezésük egységes, a latin nyelvű forrásokban *psalmus*, Vazulnál pedig ennek görög megfelelője, a ψαλμός. Előadásmódjukról csak Casianus szól részletesen, a mások három regulában csupán utalásszerűen ír szerzőjük; a RM és a RB szövegei olyan olvasót feltételeznek, akik számára a zsoltározás megnevezett formái (pl. *antifana*, *responsorium*, *cum antefana*) ismeretesek. Az *antiphona* szó Cassianusnál mindössze egy alkalommal szerepel, és akkor sem tudjuk meg tőle, hogy milyen jelentésben. Csak sejtethető (mivel a végén *Gloria Patri*-t énekelnek), hogy ugyanabban az értelemben használja, mint a RM. A Magister számára az *antifana* magát az ily módon imádkozott zsoltárt jelenti, ugyanúgy a *responsorium* is. Benedeknél az *antefana* nem magát a zsoltárt jelöli, hanem a zsoltárhoz kapcsolódó, feltételezhetően viszatérő verset, amelyet húsvéttól pünkösdig az alleluja váltott fel. A kompletórium három zsoltárát a RB XVII. fejezetének tanúsága szerint *antefana* nélkül egyvégtében (*directanei*) mondták. A RM XVII. fejezetében más összefüggésben is találkozunk a *directum* zsoltározással. A napközben végzett imaórák zsoltáraitól rendelkezik úgy, hogy „ha nagyobb a közösség, antifónákkal, ha kisebb, akkor egyvégtében mondják.” (RB 17,6)

A kantikumok

A *canticum* az itáliai regulák imaóráiban bukkan fel elsőként. A RM-beli előfordulása a *matutinum*hoz kötődik, mibenléte kissé homályos, több kérdést vet fel. A RB imaóráiban gyakrabban fordul elő, a szombati *matutinumban* zsoltárt helyettesít, egyébként állandó részét képezi a *matutinumnak* és a *vigilia* ünnepi formájának. Benedek jószerivel csak az Ószövetségből vesz *canticum*okat, vagyis az ószövetségi Szentírás olyan szövegeit, amelyek természetüknél fogva énekek, énekelhetők.⁸³ E megállapítás alól csak a *matutinum* és a *vespera* két evangéliumi éneke képez kivételt (Lk 1,67–79 és Lk 1,46–55).⁸⁴

Ez a gyakorlat egészében megfelel a kortárs és későbbi római szokásoknak. A monasztikus zsolozsmának a világitól eltérő jellegzetességeként vált viszont ismertté a harmadik nokturnus ószövetségi-kantikum sorozata. A Regula erről így rendelkezik: „*Post quibus dicantur tria cantica de Prophetarum, quas instituerit abbas; quae cantica cum Alleluia psallantur.*” (RB 11,6) Maguk a kantikumok a monasztikus forrásokban nem azonosak, mivel azoknak összeválogatását Benedek az előljáró belátására bízta.

⁸³ Ezek liturgikus sorrendben a Dán 3; Iz 12; Iz 38; 1Kir 2; Kiv 15; Hab 3; Mtörv 32 fejezetek énekei.

⁸⁴ A harmadik újszövetségi kantikum, Simeon hálaéneke, a *Nunc dimittis* nem szerepel a monasztikus hagyományban.

Az olvasmányok

Olvasmányok csupán a három latin nyelvű forrásban szerepelnek. Elnevezésük egységes, mindhárom forrás a *lectio* kifejezést használja. Cassianus és Benedek a teljes Szentírást olvastatja szerzeteseivel, a RM csupán az Újszövetség könyveit. Cassianus még mint rendkívüli ájtatosságot kapcsolja az imaórához az olvasmányokat, a két itáliai Regulában már az imaórák szerves részét képezik.

A himnuszok

A liturgikus költészet beépítése a szerzetesi liturgiába a RB sajátja. Az *ambrosianumok* eredetéről az első fejezetben már szóltunk. A himnuszokat minden esetben énekelték a zsolozsmán. Az *ambrosianum* mint gyűjtőfogalom valószínűleg magában foglalta Szent Ambrus Itália-szerte ismert költeményeit, de a repertoár a RB megírásának idejére nyilvánvalóan tovább bővült. A himnuszok csoportjába sorolható a *Te Deum* és a *Te decet laus* kezdetű költemény is.

A verzikulusok

A *versusok* szintén a RM és a RB leírásaiban fordulnak elő. A *versus* helye az egyes imaórákban nagy változatosságot mutat. Előfordulhat az olvasmány előtt vagy után, létezik kezdővers (*versus apertionis*) és befejező vers (*versus clusoriae*) is. A *versus* rövidegsége ellenére az imaórák „mottószerű”, önálló tétéle, amelynek az imaórák egy-egy fontos pontján átvezető, megnyitó vagy lezáró szerepe van.

Az imaórákban szereplő egyéb tételek

A RM és a RB imaóráit általában litánia-formájú imádság zárja. A RM ezt az imát *rogus Dei*-nek nevezi, ám az elnevezésen kívül semmit sem árul el róla. Benedek ezt az imát mint *litaniát* vagy *Kyrie eleison*-t hozza. Hogy a két elnevezés között összefüggés van, azt a RB 9,10 fentebb már idézett mondata teszi egyértelművé: „*supplicatio litaniae id est Kyrie eleison.*”

Egyedül Benedek említi az *oratio dominica*-t, azaz a Miatyánkot. Szintén csak Benedek szókészletében fordul elő az imaórák végén a *missa* kifejezés, amely egyesek szerint befejező verset, mások szerint zárókönyörgést jelentett.⁸⁵ Egyértelmű, hogy a liturgikus agendában szereplő *missa* szó nem az eucharisztia ünneplését jelenti. Amennyiben a papoknak szóló LX. fejezetbeli engedélyt az imaórák végén szereplő *missára* értjük, úgy a *missa* kevésbé jelenthet befejező verset, inkább valószínű, hogy valamiféle zárókönyörgést vagy áldást takar.

⁸⁵ Söveges Dávid a RB LX. fejezetének 4. versében található „*missas tenere*” kifejezést a Regula 1980-ban kiadott fordításában „a záróimát mondhasa”, regulakommentárjában viszont a „misézhessen” kifejezéssel fordítja (Söveges: *i.m.* 243).

3. Szentírási hivatkozások és szimbolika az egyes szerzetesi rendtartásokban

Ebben a részben azokat a szentírási idézeteket vesszük számba, amelyeket a négy szerzetesi irat szerzői a zsolozsma imádkozásának alapvetéseként szántak leírni. Eltekintünk itt az egyes imaórákra vonatkozó szentírási idézetektől, hiszen ezek áttekintése a harmadik fejezet feladata. Itt csak az általános érvényű idézeteket és szimbólumokat tárgyaljuk.

Szimbólumok a RF XXXVII. fejezetében

Nagy Szent Vazul írásaiban különös gyakorisággal fordulnak elő a szentírási idézetek. Vazul szemében a zsolozsma alapjának tartott szentírási helyek nem csupán szimbólumok; a RF XXXVII. fejezetének szövegéből egyértelműen kitűnik, hogy ezek az igék életének és imádságának mozgatórugói.

A XXXVII. fejezet kiinduló kérdése az imádság és a munka összehangolása. Az imaórák tárgyalásához a fejezet második felében a munka felől közeledünk. Még mindkettőre vonatkozik az első idézet: „Minden dolognak megvan a maga ideje.” (Préd 3,1) Idézi a korai keresztények imádságának a Kolosszei levélből ismeretes három formáját: a zsolnárt, himnuszt és lelki énekeket. (Vö. Kol 3,16!) A szüntelen munka és a szüntelen imádság együttesének példázására a két Tesszaloniki levelet idézi: „Szüntelen imádkozzatok!” (1Tesz 5,7) és „... éjjel-nappal dolgoztunk” (2Tesz 3,8). Utal még az Efezusi levél 5. fejezetének 7. versére is, amikor azt mondja: „A folytonos hálaadást isteni törvény rendelte el ...” (RF 37,3) A többi idézet —amelyek jórészt a Zsolnárok könyvéből valók— már meghatározott imaórákra utal.

Szimbólumok a De inst. 2. és 3. könyvében

Cassianus mesélő kedvű stílusát kevésbé hatják át a szentírási idézetek. A második könyv elején ő is az 1Tesz 5,7 „Szüntelen imádkozzatok!” felszólításával buzdítja az írásán épülni kívánó szerzeteseket. A zsolnározás leírásánál találjuk a következő mondatot: „Imádkozzam lélekben, de imádkozzam értelemmel is.” (1Kor 14,15) Ezzel az egyiptomi szerzetesek elmélyült zsolnározását állítja példaképpül. Cassianus a zsolnázmát mint önkéntes ajándékot értelmezi: „Készségesen áldozom Neked” (Zsolt 53,8) és „Szám önkéntes áldozatában leled, Uram, kedvedet” (Zsolt 118,108). Végül idézi azt a zsolnárverset, amely majd később, a RM és a RB liturgikus agendájában kap fontos szerepet: „Naponként hétszer mondok dicséretet Neked igazságos ítéleteidért.” (Zsolt 118,164) Fontos itt megjegyeznünk, hogy az imaórák hetes száma Cassianus gondolkodásában még meglehetősen esetleges, nem ragaszkodik a zsolnárvers szó szerinti értelmezéséhez, hanem annak lelki értelmét is hangsúlyozza.

Szimbólumok a RM liturgikus agendájában

A RM szerzője Vazulhoz hasonlóan fontosnak látta, hogy a monostor liturgiáját rendező fejezetek elején szentírási alapokra fektesse a közösség napi istenszolgálatának, az imaóráknak rendjét. Mivel —mint azt már korábban is láttuk— a RM egymástól elkülönítve tárgyalja az éjszakai és a nappali istenszolgálatot, ezért az átfogóbb értelmű szentírási idézetek is két helyre, az éjszakai zsolozsmát tárgyaló XXXIII. és a nappali zsolozsma tárgyalását bevezető XXXIV. fejezetek elejére kerültek. A 118. zoltár két idézett verse együtt fedi csak le a nyolc imaórából álló napi zsolozsmát: „Az éj közepén is felkelek téged magasztalni” (Zsolt 118,62 — RM 33,1) és „Napjában hétszer mondok dicséretet neked” (Zsolt 118,164 — RM 34,3). A nappali szolgálathoz még a következő zoltárverset idézi: „Napkeltétől napnyugtáig dicsérjétek az Úr nevét.” (Zsolt 64,9)

A Magister nem lelki értelemben használja és idézi ezeket a zoltárokat, mint Cassianus, hanem szó szerinti értelemben. Ő pontosan akarja betölteni a napi istendicséret hétszeri ismétlődésének vállalását és végezni az éjszakai virrasztást, és amint azt az esti dicséret elrendezésénél láthattuk, a hóra helye a napirendben azért kerül a napnyugta elé, hogy a „napkeltétől napnyugtáig” tartó istendicséretet is szó szerint beteljesítse.

A liturgikus agendát két, általános tartalommal bíró fejezet zárja, melyekben az előbbiekhöz képest bőségesebb szentírási mondatokból álló idézetsort olvashatunk: „Zsoltárt zengjétek néki ujjongással, mert az Úr igéje igaz!” (vö. Zsolt 32,3–4 — RM 37,3); „Szolgáljatok az Úrnak félelemmel!” (Zsolt 2,11 — RM 37,4); „Zsoltározzatok az Úrnak bölcsességgel!” (Zsolt 46,8 [csak a latin fordításban] — RM 47,5); „Angyalaid színe előtt zoltározzok neked” (Zsolt 137,1 — RM 37,8); „Ez a nép ajkával tisztel engem, szíve azonban távol van tőlem” (Mt 15,8 — RM 47,10); „Szájukkal áldanak, szívükben átkoznak” (Zsolt 61,5 — RM 47,11); „Mondjanak zsoltárt mindnyájuk épülésére” (vö. 1Kor 14,3 és 26 — RM 47,16); „Zsoltárt zengek és az igaz utat választom, mikor jössz el hozzám?” (vö. Zsolt 100,1–2 — RM 47,17); „Zsoltározom lélekkel és zoltározom értelemmel is” (vö. 1Kor 14,15 — RM 47,19).

Az utolsó fejezet már a zsolozsma keretein is túllép, gondolatai általában az imádságról szólnak, nem csak a szorosán vett karimádságról. Szentírási idézetei az előző fejezetben mind megtalálhatóak.

Végül említsük meg, hogy a RM nem szentírási helyeket is bőséggel idéz gondolatainak és rendelkezéseinek alátámasztására. Ez a másik három szerzőre kevésbé jellemző.

A „kétharmad-törvény” és az *impositiók* összehangolása

A címben szereplő két jelenség a Magister gondolkodására vall. Az úgynevezett „kétharmad-törvény”-ről már több alkalommal esett szó. „A «kétharmad-törvény» azt jelenti, hogy az antifónás zoltárok csoportosítása hármásával

illetve annak többszöröseivel történik, az alleluja nélküli és az allelujás zsoltárok pedig minden egységen belül 2:1 arányban oszlanak meg.”⁸⁶

Az *impositio* fogalmát már tisztáztuk. Az *impositiók* összehangolása azt jelenti, hogy az egyes imaórákban található *impositiók* számát úgy állapítja meg, hogy —tekintetbe véve természetesen az általa ismert szerzetesi hagyományt— az imaórák között bizonyos megfeleltetések illetve párhuzamok legyenek kimutathatók. Így a prima, a tercia, a szexta és a nona $4 \times 4 = 16$ *impositiója* megfelel a *nocturni* óra 16 *impositiójának*, vagy a *lucernarium* 8 *impositiója* párhuzamba állítható a *matutinum* 8 *impositiójával*, és így végső soron az éjszakai és a nappali szolgálat mértéke éppen megegyezik. Szerzőnk nem elégszik meg a pusztá párhuzamossággal, a számoknak jelentést is ad: az éjszakai vagy a nappali istenszolgálat *impositiói* a huszonnégynél, a tizenhatos szám a próféták száma, a nyári lerövidített *nocturni* 12 *impositiója* a tizenkét apostol, az egyesével vett zsoltárok az egy Isten, a hármassával vett zsoltárok a Szentháromság megjelenítői.

Szimbólumok a RB liturgikus agendájában

Benedek jószerivel nem is hoz újat a RM-hoz képest, inkább csak a RM erős válogatásával van ismét dolgunk. A „kétharmad-törvény”-t és az *impositiók* harmonizálásának bonyolult rendszerét mellőzi, az egyes imaórákban szereplő zsoltárok számának meghatározásánál már nem vesz figyelembe ilyen szempontokat.

A 118. zsoltár vonatkozó helyeit a 16. fejezetben ő is idézi, akár a RM. Az agenda két utolsó fejezetében, amelyek a RM liturgikus agendáját záró két fejezet megfelelői, a RM szentírási idézeteit csak részben veszi át, elhagyva belőlük az újszövetségi szakaszokat. Hivatkozik azonban egy új mondatra a Példabeszédek könyvéből: „Az Úr szeme mindenütt figyel a jókat és a rosszakat.” (Péld 15,3 — RB 19,1)

Benedek gondolkodása sokkal inkább biblikus, mint a Magisteré. Az idézeteket saját, evangéliumi szempontjai szerint válogatja; nem véletlen, hogy a RM épp azon idézeteit mellőzi, amelyekben Jézus a farizeusokat ostromozza, vagy Pál a szertelen korinthusi gyülekezetet próbálja rendre utasítani. Benedek nem ilyen szemmel látta monostora szerzeteseit.

⁸⁶ Taft: *i.m.* 171.

III. fejezet

A hórak szertartásrendje

Vizsgálódásaink során most érkeztünk el ahhoz a ponthoz, ahol az előző fejezetekben bemutatott szerzetesi iratokban fellelhető imaórák összehasonlító leírására vállalkozhatunk. Kiindulásként és vezérfonalként is azon összehasonlító táblázat szolgál, amelyet a II. fejezetben vázoltunk fel, és amelyben az egymásnak valamiképpen megfeleltethető imaórák egy sorba kerültek.

A hajnali óra

A hajnali óra leírásának kezdetére aligha választhatnánk találóbb gondolatot a RF XXXVII. fejezetének idekívánkozó mondatánál: „A hajnali zsolozsma arra való, hogy lelkünk és elménk első mozdulásait mindjárt Istennek ajánljuk. Addig ne foglalkozzunk semmi mással, amíg az Istenre gondolva öröme nem derülünk, amint a zoltáros is mondja: «Megemlékezem Istenről és gyönyörködöm.» (Zsolt 76,4) Sőt, addig testünk se fogjon munkába, amíg meg nem tettük, amit a zoltáros mond: «Neked könyörgök, Uram! Reggel meghallgatom az én szómat. Reggel eléd állok és nézek ...» (Zsolt 5,3–4)” (RF 37,3)

A RF XXXVII. fejezete nem is árul el ennél többet a hajnali imaóráról. Mivel Vazul szerzetesei városi aszkéták voltak, minden bizonnyal a székesegyházi gyakorlatot követve imádkozták a hajnali zsolozsmát. Természetesen nem zárható ki, hogy a fent idézett zoltárok szerepeltek ebben az imaórában. A XXXVII. fejezet végén a sorozathoz újabb zoltárverset tesz: „Szemeim fölnyíltak hozzád hajnal előtt, hogy elmélkedjem beszédeidről.” (Zsolt 118,147) Ez utóbbi azonban annyiban elüt az előzőktől, hogy a 118. zoltár hajnali imádkozását aligha tarthatjuk valószínűnek.

A *De institutis* 2. könyve már bőségesebb adatokkal szolgál a hajnali imaóráról. Az egyiptomi szerzetesek hajnali zsolozsmája, akárcsak az esti, tizenkét zoltárból és két olvasmányból állt. A zoltározás mikéntjéről az előző fejezetben már bőséggel szót ejtettünk, az ott leírt ciklust ismételték meg tizenkétszer minden hajnali és esti zsolozsmán. Valószínű, hogy a zoltározás *currens*, azaz a zoltároskönyv folyamatos olvasásával történt. Egy vonatkozást azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni. A *De inst.* 2,11 szerint „az egyiptomiak arra is szigorúan ügyelnek, hogy csak azt a zoltárt zárják (*responsio*) «allelujá»-val, amelynek feliratában (*in titulo suo*) is szerepel az «alleluja».” A *De inst.*, 2,5 tanúsága szerint pedig az utolsó zoltár mindig egy alleluja-zoltár volt. Meglepő, hogy Cassianus, aki a zoltárokat szinte minden esetben *psalmus*nak nevezi, a tizenkettedik allelujás zoltárt a 2,5-ben is „*responsio*” néven említi. Egyébként csak ezt, a tizenkettedik zoltárt zárták *Gloria Patri*-val. Könnyen meglehet, hogy a tisztázatlan értelmű „*antiphona*” szó, amelyet a *De*

inst. 2,8 szerint *Gloria Patri*-val zártak, a tizenkettedik zsoltárral illetve *responsió*val rokonítható. A fentiek alapján elképzelhetőnek tarthatjuk, hogy ennek az utolsó zsoltárnak az előadásmódja különbözött az előbbiekéttől, továbbá az idézett De inst. 2,11-beli megfontolás miatt ez a zsoltár a *currens* sorozatba sem illeszkedett.

Az olvasmányok rendjének két formáját közli a De inst. 2. könyve. A hétköznapi forma szerint, amelyet hétfőtől péntekig használtak, az első olvasmányt az Ószövetségből, a másodikat az Újszövetségből vették. Szombaton és vasárnap mindkét olvasmányt az Újszövetségből vették, az elsőt az apostoli levelekből vagy az Apostolok Cselekedeteiből, a másodikat az evangéliumokból. A húsvétól pünkösdig terjedő időben mindennap az ünnepi rendet követték.⁸⁷

A RM XXXIII. és XLIV. fejezetében felvázolt virrasztó óra még számos vonatkozásban rokonítható Cassianus hajnali imaórájával. A *nocturni* két legfontosabb tömbje, a zsoltározás és az olvasmányok ugyanúgy áll egymás után, mint a De inst. leírásában. Eltérések inkább a tételek számában illetve új tételek megjelenésében mutatkoznak. Ilyen újdonság a kezdővers (*versus apertionis*), amely valószínű, hogy —amint azt Benedeknél is látni fogjuk— az 50. zsoltár 7. verse volt: „Nyisd meg ajkamat, Uram, és szám hirdeti dicséretedet.” Ezután következett a *responsorium hortationis*, azaz az imádságra hívó zsoltár, sejthetően a 94., ahogyan Benedeknél.

A bevezető részeket követi a zsoltározás tömbje. A XXXIII. fejezet inkább számszerű leírását a XLIV. fejezetben finomítja. A kétharmad-törvény alapján a *nocturni* óra zsoltározása két, egymástól jól elkülöníthető részre oszlik. Az elsőben téli időben kilenc, nyári időben hat antifóna áll egy rezponzóriummal alleluja nélkül, a második részben téli időben négy, nyári időben három antifóna egy rezponzóriummal; ez utóbbi négy zsoltár allelujával. Húsvétól pünkösdig minden zsoltárt allelujával énekeltek, ugyanígy a karácsonytól vízkeresztig terjedő időben valamint vasárnaponként. A nagyböjti alleluja-tilalomról a RM-ben nem esik szó.

Cassianushoz hasonlóan a zsoltározás után két olvasmány következik, azonban a RM rendelkezése szerint mindkét olvasmányt az Újszövetségből vették. Az első olvasmányt, hasonlóan a De inst. ünnepi rendjéhez valamelyik apostoli iratból, a másodikat az evangéliumokból vették; ez utóbbit mindig az apát vagy távollétében a jelenlévő rangidős előljáró olvasta. Az evangélium után egy *versus* és a *rogus Dei* imádság zárta a virrasztó imaórárt.

Benedek tovább gazdagítja a *vigilia* tételeit. A zsoltárok számát ugyan mérésekeli, de új elemként a liturgikus költészet egy-egy darabját valamint a szentírási olvasmányok magyarázatait a liturgia menetébe illeszti.

A benedeki *vigilia* zsoltározása sajátos szintézise a Róma városi liturgia, a RM és a De inst. megfelelő imaórái zsoltározásának. A *vigilia* zsoltárainak számát mind a téli, mind a nyári időben tizenkettőre szabja, akárcsak Cassianus.

⁸⁷ Vö. De inst. 2,6!

Ezt a számot még abban az esetben sem engedi csökkenteni, ha megkésve kelnének fel; ebben az esetben —akárcsak a nyári napirendben— inkább az olvasmányokból és a rezponzóriumból hagy el. Figyelemreméltó, hogy a Magisterrel ellentétben a zoltárok sorába nem veszi föl a rezponzóriumokat. Ennek pedig az lehet az oka, hogy a RM XLVI. fejezetének utasítását, amely szerint a prima, tercia, szexta és a nona rezponzóriumainak zoltárát ne végig énekeljék, hanem elegendő csak azok első két versét venni, hogy a testvérek minél hamarabb visszatérhessenek munkájukhoz, a benedeki liturgia kiterjeszti a *vigilia* rezponzóriumaira is. Ezt a meg gondolást erősíti Benedek terminológiája, ugyanis az antifonális zoltározás esetében külön fogalomként említi a zoltárokat (*psalmus*) és azok antifónáit (*antefana*), ám a rezponzóriumok esetében szó sem esik zoltárokról. Egy további szempont, hogy a rezponzóriumokat helyileg is kiemeli a zoltározás tömbjéből és az olvasmányokhoz rendeli őket; erre utal a „*lectiones cum responsoria sua*” szó szerkezet. Az nem derül ki a RB szövegéből, hogy a rezponzóriumokat hány zoltárverssel énekeltek, az azonban igen, hogy volt egy rövidebb (s ebből következőleg egy hosszabb) változata (*brevis responsorius*) is, amelyet a nyári évszakban használtak.

A RM zoltározásának két tömbje a RB vigiliájában még határozottabban elkülönül egymástól. A két zoltárcsoport teljesen szimmetrikus, a *vigilia* mindkét felében hat-hat zoltárt énekeltek, méghozzá az első csoport zoltárait, amint a RM-ben láttuk, alleluja nélkül, a második csoport zoltárait allelujával. A két csoport közé ékelődnek az olvasmányok és a rezponzóriumok, szám szerint három olvasmány és három rezponzorium. Hogy ezeket az olvasmányokat honnan olvasták, arról a RB 9,8 tájékoztat bennünket: „Olvassák pedig a vigilián mind az Ó-, mind az Újszövetség isteni tekintéllyel bíró könyveit és ezek magyarázatait is, melyeket a neves és igazhitű szentatyák készítettek.” A második zoltárcsoport után ismét olvasmány következett, mégpedig apostoli olvasmány, amint a RM-ben vagy a De inst. ünnepi rendjében. Az utána következő evangéliumi olvasmányt Benedek elhagyja a köznapi *vigiliából*.

Az éjszakai óra zoltárait a RB rendelkezése szerint is megelőzi a kezdővers és az imádságra hívó 94. zoltár, azonban a kettő közé beékelődik még a 3. zoltár, valamint a 94. zoltár után az *ambrosianum*. A *vigilia* befejezése megegyezik a RM-vel: *versus* és a *supplicatio litaniae*.

A *vigilia* vasárnapi és ünnepi formája jelentősen kibővül. A két zoltárcsoport közötti olvasmányok száma négyre emelkedik, és a második zoltárcsoport után is újabb négy olvasmány következik. Ezt követte három kantikum, majd újabb négy olvasmány az Újszövetségből. Természetesen mind a tizenkét olvasmányhoz egy-egy rezponzorium is tartozik. A tizenkettedik olvasmány után az apát intonálásával a *Te Deum laudamus* kezdetű himnuszt énekeltek, majd az apát olvasta fel az evangéliumi szakaszt is. Ezután ugyanő a *Te decet laus* kezdetű himnuszt intonálta, majd áldást adott. Az áldás után mindjárt a *matutini* óra következett.

Az alleluja éneklését a húsvétól pünkösdig terjedő időben valamint vasárnapokon Benedek is minden zsoltárra és responzóriumra kiterjeszti. Ez a responzóriumok esetében valószínűleg csatolt alleluját jelentett, az antifonális zsoltározás esetében azonban az alleluja éneklése az antifónát helyettesítette. A RB a karácsonyi ünnepkört nem említi.⁸⁸ A nagyböjti alleluját a RB XV. fejezete kifejezetten nem tiltja, bár a szöveg megfogalmazásából egyértelműen kitűnik, hogy Benedek szerzetesei a szent negyvennap idején nem énekeltek alleluját.⁸⁹

A hajnali óra felépítése az egyes szerzetesi iratokban

De inst.	RM	RB köznapi
	kezdővers	kezdővers
	imádságra hívó responzorium	3. zsoltár 94. zsoltár antifónával
11 zsoltár alleluja nélkül	9/6 antifóna alleluja nélkül	<i>ambrosianum</i> 6 zsoltár antifónával
	responzorium alleluja nélkül	olvasmány responzorium „Dicsőség” nélkül olvasmány responzorium „Gloria” nélkül olvasmány responzorium „Gloria”-val
zsoltár allelujával	4/3 antifóna allelujával responzorium allelujával	6 zsoltár allelujával
ószövetségi / apostoli olvasmány apostoli olvasmány / evangélium	apostoli olvasmány evangélium	apostoli olvasmány
	<i>versus</i> <i>rogus Dei</i>	<i>versus</i> <i>supplicatio litaniae</i>

⁸⁸ Viszont a RM liturgikus agendájában a húsvéti ünnepkör mintájára van részletesen kidolgozva. A húsvéti ünnepkör megfelelő részeire vonatkozó utasítások ugyanúgy érvényesek a karácsonyi ünnepkör megfeleltetett részeire.

⁸⁹ Regulájában Szent Benedek az alleluja-éneklés idejét nem negatív, hanem pozitív módon határozza meg. Nincsen tiltás, de a pozitív megfogalmazásból egyértelműen kitűnik, hogy a nagyböjten nem énekeltek alleluját. „*A sanctum Pascha usque Pentecosten sine intermissione dicatur Alleluia tam in psalmis, quam in responsoriis. A Pentecosten autem usque caput Quadragesimae omnibus noctibus cum sex posterioribus psalmis tantum ad nocturnos dicatur. Omni vero dominica extra Quadragesima cantica, matutinos, prima, tertia, sexta nonaque cum Alleluia dicatur, vespera vero iam antefana. Responsorio vero numquam dicantur cum Alleluia, nisi a Pascha usque Pentecosten.*” (RB 15.)

A reggeli dicséret

A *matutinus* óra RM-beli leírása számos nehézséget támaszt, nem könnyű a rendelkezésünkre álló forrásból a óra szerkezetét és felépítését rekonstruálni. A RM XXXV. fejezetében találkozunk először a óra leírásával, de hasonlóan a XXXIII. fejezet *nocturni*-leírásához a Magister itt is csak számszerű adatokat közöl: hat zoltár, egy *responsorium*, *versus*, apostoli olvasmány és evangélium majd a *rogus Dei*.

A XXXIX. fejezet foglalkozik ismét a *matutinus* imaórával. Meglepő, hogy itt Benedekhez hasonlóan a „*psalmus cum antifana*” szó szerkezetet használja, és nem egyszerűen *antifána*-nak nevezi az ily módon előadott zoltárt, mint a RM liturgikus agendájának egyéb helyein. A hat zoltár felosztása egyébként itt is megfelel a megszokott kétharmad-törvénynek: az első négy zoltár alleluja nélkül, a második négy allelujával éneklendő.

A fejezet második felében a *matutinus* más alkotóelemeiről is hallunk. Ilyenek az ötvenedik zoltár, a laudes és a kantikumok valamint vásár- és ünnepnapokon a *benedictiones*. Kérdés, hogy hogyan illeszthetők ezek az elemek a óra imént felvázolt tétélei közé.

Benedek *matutinuma* is némiképp elüt a RB többi imaórájától. Egyedül ennek az imaórának nincsen kezdőverse: mindjárt a 66. zoltárral indít, amelyet antifóna nélkül, egyváltéban énekeltek. Utána következik az 50. zoltár hét közben antifónával, vasárnap allelujával. Az 50. zoltár után Benedek a hét minden napjára két-két változó zoltárt rendel. A zoltárok után kantikum következik a próféták könyveiből a római egyház beosztása szerint, majd a *Laudate*-zoltárok, olvasmány, rezponzórium, *ambrosianum*, *versus*, evangéliumi kantikum és litánia. A *matutinumot* és a *vesperát* minden alkalommal az Úr imádsága zárta, amelyet az apát egyedül mondott.

A RM és a RB reggeli imaórái erősen eltérnek egymástól, és a RM leírása olyannyira nem teszi lehetővé a óra rekonstruálását, hogy aligha lenne értelme egy párhuzamos összehasonlító táblázat elkészítésének. Elégedjünk most meg a két óra közös elemeinek megnevezésével!

Mindkét helyen megtaláljuk az 50. zoltárt, de a RM leírásából nem derül ki, hogy hol volt a helye a zoltárok sorában. Ugyanez a helyzet a *Laudate*-zoltárokkal: mindkét helyen szerepelnek, ám a RM leírásából nem derül ki, hogy hol. Elképzelhető, hogy a római gyakorlatot tekintették természetesnek, és ezért nem tértek ki a sorrendre. A RM vasárnapi *benedictionese* a RB *Benedicite*-kantikumával, Taft szerint Dániel próféta könyvének 3. fejezetével azonosítható.⁹⁰ Kantikumokról mind a két regulában hallunk, Benedek pontosan le is írja, mire gondol, a Magister viszont csak utalásszerűen fogalmaz. Tény, hogy ennek az imaórának a többitől erősen eltérő jellege inkább székesegyházi eredetre enged következtetni. Ezt támasztja alá Benedek római utalása, hiszen a *vigilia* kantikumainak kiválasztását néhány fejezettel korábban még az apát belátására bízta.

⁹⁰ Taft: *i.m.* 177.

A prima

Cassianus egykori szerzetestársai szombat és vasárnap kivételével egyénileg mondták a nappali imaórákat. Ezek közül egyikről sem ír olyan részletesen beszámolójában, mint a reggeli imaóráról, hiszen az Cassianus egyiptomi tartózkodása idején még újnak számított. Írásából megtudhatjuk, hogy ezt az új imaórát a tercia, a szexta és a nóna mintájára alakították, tehát ugyanúgy három zsoltár imádkozásából áll, mint a többi három kánoni óra. Ennek az új imaórának még a zsoltárait is leírja: mindennap ismétlődnek: az 50., a 62. és a 89. zsoltárt rendelték az atyák erre az időpontra. Megjegyzendő, hogy ez a három zsoltár Benedek beosztásában a *matutinumban* szerepel, és maga Cassianus is *matutina sollempnitas*-nak nevezi ezt az imaórát, de a *matutinummal* való rokonítása ellen súlyosabb érvek szólnak, mint mellette. Hogy csak egyet említsünk: nem szerepel benne a három *Laudate*-zsoltár, sem a kantikumok, amelyek pedig elengedhetetlen részei a *matutinumnak*.

A két itáliai regulában már semmi különbség sincs a prima és a többi kishóra között. A RM leírásában ezek az imaórák két alleluja nélkül és egy allelujával énekelt antifónából, egy rezponzóriumból,⁹¹ *versusból*, apostoli és evangéliumi olvasmányból és a *rogus Dei* imádság elmondásából állnak. A zsoltárokat *currentes* formában mondták, az imaórákat közösen végezték.

Benedek a kishórákba is beiktat egy-egy *ambrosianumot*. A zsoltárok számát háromban állapítja meg, ezzel tulajdonképpen nem hoz újat az eddigi szerzőkhöz képest. A zsoltárok előadásmódjáról úgy rendelkezik, hogy ha kisebb a közösség, akkor egyvégtében (*directum*), ha nagyobb, antifónákkal mondják. A prima zsoltárait pontosan meg is határozza: vasárnap a 118. zsoltár első négy szakaszát, hétfőn az 1., a 2. és a 6. zsoltárt veszi, keddtől szombatig pedig a 7-től a 19-ig terjedő zsoltárokat osztja szét egyenlően az öt fennmaradó óra között.

A kishórák felépítése az egyes szerzetesi iratokban

De inst.	RM	RB
		kezdővers <i>ambrosianum</i>
1. zsoltár	1. antifóna alleluja nélkül	1. zsoltár
2. zsoltár	2. antifóna alleluja nélkül	2. zsoltár
3. zsoltár	3. antifóna allelujával	3. zsoltár
	rezponzorium	
	apostoli olvasmány	olvasmány
	evangéliumi olvasmány	
	<i>versus</i>	<i>versus</i>
	<i>rogus Dei</i>	litánia
		befejezés

⁹¹ Itt csak utalunk a RM XLVI. fejezetére, amelyről a *nocturni* kapcsán szóltunk.

A tercia

A RF XXXVII. fejezetében ismét csak a zsoltáridézetekre és néhány megjegyzésre hagyatkozhatunk. Vazul aszkétái —akárcsak Benedek vagy a Magister szerzetesei— közösen végezték a napközi órákat. Vazul számára a harmadik óra a Szentlélek eljövételének emlékezete, az idézett zsoltároknak is „szentlelkes” sorait emeli ki: „Tiszta szívet teremts bennem, ó Isten, és az igaz lelket újítsd meg benső részeimben! Ne vess el engem színed elől, és Szentlelkedet ne vedd el tőlem! Add vissza nekem üdvözítésed örömét, és uralkodó lélekkel erősíts meg engem!” (Zsolt 50,12–13) és „A te jó lelked elvezet engem a biztos földre.” (Zsolt 142,10)

Cassianus is a Szentlélek eljövételére emlékeztet a *De inst.* 3. könyvében. Szombaton és vasárnap ebben az időben jöttek össze az egyiptomi szerzetesek a szentáldozásra, és ilyenkor ezeket az imaórákat is nagyobb ünnepélyességgel végezték.

A két itáliai regula nem szól külön erről az imaóráról, mint ahogyan egyikről sem mond semmit önmagában, hanem mindig csak együtt. A tercia zsoltárai Benedeknél vasárnap és hétfőn a 118. zsoltár soron következő szakaszai, keddtől szombatig pedig mindennap a 119., a 120. és a 121.

A szexta

Vazul az 54. és a 90. zsoltárt idézi, amelyek ma is részei a bizánci zsolozsma hatodik imaórájának; Cassianus Krisztus áldozatára és Péter apostol látomására emlékeztet, amelyben az Úr tudtára adta, hogy minden élőlény tiszta (vö. ApCsel 10,13).

A RB vasárnapra és hétfőre a 118. zsoltár soron következő három-három szakaszát, keddtől szombatig pedig minden napra a 122., 123. és 124. zsoltárt rendeli a sextára.

A nóna

A nónával kapcsolatban Vazul nem idéz zsoltárokat, csupán Péter és János apostolok kilencedik órai imádságát állítja példaként aszkétái elé (vö. ApCsel 3,1). Cassianus is hasonlóképpen tesz, sőt ezen is túlmutatva Krisztus halálát és pokolra szállását valamint Cornelius százados imádságát is felidézi.

Benedek a nóna zsoltáiról is gondoskodik: vasárnap és hétfőn a 118. zsoltár soron következő három-három szakasza, keddtől szombatig a 125., 126. és 127. zsoltár szerepel a kilencedik imaórában.

Az alkonyati zsoltosma

Az alkonyati zsoltosma a sokféle hagyományban sokféle formában fordul elő. Szent Vazul minden bizonnyal az alkonyati óra esetében is a székesegyházi gyakorlatot tartja követendőnek szerzetesei számára. A RF imaóráját elsődlegesen a hálaadás és a bűnbánat lelkülete hatja át, a XXXVII. fejezet tanúsága szerint bűnbevállás és engesztelő imádság is tartozott a nap végét jelentő imaórához. Erre utal az idézett zsoltárszöveg is: „Amit szívetekben mondotok, nyughelyeitekben bánjátok meg.” (Zsolt 4,5)

A De inst. 2. könyvében ránk maradt alkonyati imaórárt teljes terjedelmében a hajnali zsoltosma mintájára imádkozták az egyiptomi szerzetesek, úgyhogy erről az imaóráról nem szükséges külön szólni. Cassianus Krisztus esti áldozatára, az eucharisziára emlékeztet vele, valamint az evangéliumi házigazdára, aki a nap tizenegyedik órájában is kiment, hogy munkásokat fogadjon fel szőlőjébe (vö. De inst. 3,3).

A RM alkonyati zsoltosmája, a *lucernarium* a *matutinus* óra alkonyati megfelelője. A két óra felépítése teljesen szimmetrikus, a különbség mindössze abban áll, hogy a *lucernarium* leírásában nem szerepelnek azok a tételek, amelyek a *matutinus* rekonstruálását nagyban megnehezítették. A Magisternek is ez a óra jelentette a napnak, de legalábbis a nappalnak a végét, hiszen erre az imaórára alkalmazza a 112. zsoltár 3. versét: „Napkeltétől napnyugtáig dicsérjétek az Úr nevét!” (RM 34,7)

Benedek *vesperája* csak részben hasonlít a *matutini*hoz, a két imaórának csak a második fele, a zsoltározás után következő tételek következnek megegyező sorrendben. Az alkonyati zsoltosmában Benedek négy-négy zsoltárt vesz minden napra ismétlés nélkül. A húsvéttól pünkösdig terjedő időn kívül a *vespera* zsoltárait vasárnapokon és ünnepeken is antifónákkal, nem pedig allelujával énekelte. Az alkonyati imaórárt is az Úr imádsága zárja, amelyet az apát egyedül mond „az egymásnak okozott sérülések tövisei miatt.” (RB 13,12)

A lefekvés előtti imádság

Nehéz eldönteni, hogy a lefekvés előtti imaórárt együtt avagy magányosan imádkozták-e az egyes vidékeken élő szerzetesek. Elég valószínű, hogy Vazul aszkétái már egyénileg imádkozták azt az imaórárt, amelyről a RF XXXVII. fejezete csak annyit árul el, hogy a 90. zsoltár mindenképpen része volt.

A RM utolsó imaórája nem sokban különbözik a napközi imaóráktól. A kishórákhoz képest elmarad az evangélium utáni *versus*, viszont a *rogus Dei* után egy befejező vers (*versus clusoriae*) zárja talán nemcsak az utolsó imaórárt, hanem ily módon az elmúlt napot is. Érdekes, hogy ez a óra —akárcsak az ebédelői zsoltározás— kívül maradt az *impositiók* rendszerén.

Benedek szerzetesei már biztosan együtt imádkozták a kompletóriumot. A óra felépítése meglehetősen egyedi, nehezen lehetne rokonítani a többi hét

óra bármelyikével. A kompletóriumban mindennap ugyanazt a három zsol-tárt ismételték: a 4.-et, a 90.-et és a 133.-at. A zsol-tárok után, amelyeket antifóna nélkül énekeltek, következett a óra himnusza, az olvasmány, verzikus, a litánia és a befejezés. Az egyetlen kérdéses pont a himnusz helye az imaórában. Tulajdonképpen ez különbözteti meg a kishórától.

A mesonyktikon

Az éjféle óra csak Vazul írásában szerepel, Pál és Silás példájára rendeli el, akik „éjfélkor imádkoztak és dicsérték Istent.” (ApCsel 16,25) Az itáliai regulákból már ismerős verset is idézi a 118. zsol-tárból: „Éjfélkor is fölkelek neked hálát adni a te igazságod ítéleteiért.” (Zsolt 118,147) Hogy az éjféle zsolozsmában valóban a 118. zsol-tárt imádkozták-e, nem derül ki biztosan a RF XXXVII. fejezetének szövegéből. Az viszont biztosan tudható, hogy a bizánci szertartásban a 118. zsol-tár hagyományosan a köznap-i éjféle istentisztelet zsol-tára.

Források és irodalom

Források

Basilii *Opera Omnia quae exstant*. [Bibliothecae Cleri Universae, Series Graeca] Paris 1857.

Cassien, Jean [Iohannes Cassianus]: *Institutions Cénobitiques*. [Sources Chrétiennes N° 109.] Paris 1965.

Augustini *Opera Omnia*. [Bibliothecae Cleri Universae] Paris 1865.

La Règle du Maître. [Sources Chrétiennes N° 106.] Paris 1964.

La Règle de Saint Benoît. [Sources Chrétiennes N° 182.] Paris 1972.

Steidle, Basilius: *Die Benediktusregel*. Beuron 1980.

Gregorie Le Grand: *Dialogues*. [Sources Chrétiennes N° 260.] Paris 1979.

Források magyar nyelven

Nagy Szent Bazil: *Életszabályok*. 1. Nyíregyháza 1991.

Nagy Szent Bazil: *Evangéliumi etika*. Nyíregyháza 1995.

Cassianus, Iohannes: *A keleti szerzetesek szabályai*. Pannonhalma—Tihany 1999.

Szent Ágoston vallomásai. Ford. Balogh József. Budapest 1995 (új kiadás).

Söveges Dávid: *Szent Benedek Regulája*. Pannonhalma 1980.

Irodalom

Taft, Robert: *La liturgia delle ore in oriente e in occidente*. Milano 1988.

Vanyó László: *Az ókeresztény egyház irodalma*. I. Budapest 1980.

Söveges Dávid: *Magyarázatok Szent Benedek Regulájához*. [A Pannonhalmi Főiskola Könyvei 8.] Pannonhalma 1996.

Szunyogh Xavér: „A Regula és a Liturgia”, in *Szent Benedek Emlékkönyv*. Pannonhalma 1929.